

Varga György: Kelet-Európa 1968-ban

1988. november 19.

<https://mediateka.ek.szte.hu/items/show/26974>

Hangfájl: 044_059_1_2.mp3

Átirat

[00:00:01](#)

Erdélyi Ágnes: Akkor engedjétek meg, hogy szeretettel köszöntsem körünkben Varga Györgyöt, aki kiváló cseh fordítóként ismerhettünk meg, amikor talán emlékeznek rá, akik itt voltak, hogy Bohumil Hrabállal ő is eljött, és hát ő fordította Hrabalnak a műveit. Most megkérem, hogy a csehszlovákiai 1968-as, illetve a csehszlovák történelemnek az előzményeit, talán '68-nak, és magáról a '68-as eseményekről beszéljen.

[00:00:33](#)

Varga György: Hát inspirálva attól, amit Vajda Mihály mondott itt, egy kicsit magát is bemutatva vagy leleplezve az előadása során, én is szeretnék bemutatkozni. Én 14 éves voltam '68-ban, és eddig még sosem voltam kommunista. Tehát az én nézőpontom erre a fenonémre(?), ez meglehetősen más. Nekem, mint bohemistának, tehát cseh kultúrtörténettel, irodalomtörténettel foglalkozó magánzónak természetesen ez az 1968 egy kulcs dátum.

[00:01:14](#)

Hiszen amikor egy 21-22 éves fiatalember elhatározza, hogy cseh irodalomtörténetet hallgat a budapesti bölcsészkaron, ahol egyébként semmit nem lehet megtanulni, de mégis ezt a szakmát választja, akkor valamilyen ideálok lebegnek a szeme előtt, hogy a demokratikus szocializmus, amiről itt Vajda Mihály beszélt és tulajdonképpen elmondta ennek az egésznek a lehetetlenségét. Számomra '68-hoz való közeledés az egy letisztulási folyamat is volt, tulajdonképpen egyfajta illúzióvesztesnek, azt hiszem, nagyon egészséges folyamata.

[00:01:51](#)

Nagyon leegyszerűsítve, 35 éves koromra eljutottam odáig, hogy most úgy gondolom, hogy 1968-ban Prágában, azon kívül, hogy az oroszok bevonultak, igazából nem történt semmi különös. Mai szemmel és a mai eszemmel. De akkor, amikor egyetemista voltam, ez számomra valami ideális megoldásnak tűnt. Messze azután, hogy te már kiábrándulttál ezekből a megoldási lehetőségből.

[00:02:19](#)

Tulajdonképpen ez a dezillúziós folyamat félelmetesen aktualizálódik ma Magyarországon, iszonyú nagy szükség lenne rá, hogy a saját modern történelmünkben felhalmozódott mítoszokkal leszámoljunk, hogy elkerüljük a történelmi romantikának a különböző csapdáit.

[00:02:44](#)

Arra szeretnék reflektálni, amit a Kelet-Nyugat kapcsolatáról mondtál. Hihetetlen közönyt érzek a korabeli cseh sajtóból a nyugat-európai diákmozgalmak iránt. Valahogy, ha volt is köztük, inkább az *Student* folyóirat, aminek van egy fénymásolata a faliújságon, vagy a kiállításon, ott lehetett érezni, tehát teljesen el voltak a csehek foglalva saját magukkal. Nem volt igazán egy nyitás a nyugati idealizmusok felé.

[00:03:16](#)

A prágai tavasz, hogy mennyire jelenti a marxizmus vagy a szocializmus emberarcúvá tételét, azt nem tudom, de ami új volt a prágai tavaszban, az biztos, hogy a polgári értékekhez való viszonyulás volt. Ettől volt emberarcú, mert humanizmus én szerintem ez egy modern fogalom és egyféle van, ez a polgári. Tulajdonképpen a fogalmi apparátusa is, a filozófiája ennek az egész prágai tavasznak ugyanaz maradt.

[00:03:54](#)

Én sokkal konkrétabban szeretnék beszélni, hiszen erre is kértek föl, és szeretnék egy rövid történelmi áttekintést adni arról, hogy milyen folyamatba helyezhető bele ez a tragikus esemény, ami tulajdonképpen attól nyert történelmi dimenziót, hogy amit mondott Anna, hogy az oroszok, illetve hát mi mindannyian bevonultunk Prágába, vagy egész Csehszlovákiában. E nélkül talán ez az egész elsikkadt volna, nem lett volna olyan jelentős. Az biztos, hogy '68 nem

érthető meg a modern csehszlovák, cseh és szlovák történelem folyamatából teljesen kiragadva, és hát nem is lehet az a célom, hogy pontos, részletező, egy ilyen naptárt vázoljak itt föl.

[00:04:44](#)

Bár talán egy-két olyan momentumot talán, ha eszembe jut, mert eléggé improvizálnunk kell, meg tudok majd említeni, ami érdekes lehet. Inkább '68-nak helyét kéne kijelölni 1918 utáni közép-európai történelemben, tehát főleg a szlovákok és a csehek történelmében. Ez '18-ban kezdődik az ő közös történelmük, a Csehszlovák Köztársaság megalapításával, ami már megalakulásakor magában hordozza a bomlás csiráit.

[00:05:15](#)

Bibó István nagyon jól írja ezt le, amikor észreveszi, hogy tulajdonképpen Masarykéknak kétféle lehetőségük lett volna. Egyrészt egy cseh nemzeti állam kialakítása, amikor meg kellett volna tanulni a németekkel, a három és fél milliós német kisebbséggel vagy nagyobbssággal együtt élni, vagy pedig egy cseh és szlovák nemzeti államot, de akkor a határoknak kellett volna egészen másképp kinézni, tehát.

[00:05:42](#)

Látni lehet, hogy ez az ország tele van olyan konfliktusokkal, ami általában a trianoni békerendszer morális konfliktusait viszi tovább, építi bele ennek a két nemzetnek a történetébe. De maradjunk azért '68-nál. Tulajdonképpen itt meg lehet kérdezni, hogy ha mégis, azt feltételezzük, hogy történt valami, akkor meg kell kérdezni, hogy kik voltak ennek a történésnek a főszereplői? Ez az egész színjáték milyen szereposztásban képzelhető el így utólag? Így utólag világosan látszik, hogy a főszereplője biztos, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt volt.

[00:06:26](#)

És a másik szereplő, aki nem volt olyan aktív, az pedig, azok a többiek. Tulajdonképpen a cseh akkor már meglehetősen polgárosodott társadalom. Tulajdonképpen erre utal Ludvík Vaculík is, a *Kétezer szóban*, megpróbálom megtalálni itt az elején, amikor ebben az alapvető, ki is van ez nagy örömömre. Igen, hát tulajdonképpen itt a *Kétezer szónak* jelentős része erről szól, hogy egyrészt ugye a kommunisták, másrészt pedig azok, akik fölött a kommunisták gyakorlatilag uralkodtak, gyakorlatilag alattvalóinak tekinthették a pártapparátusnak. Tekintsük át egy kicsit

azt, hogy ez a Csehszlovák Kommunista Párt hogyan alakult, milyen fejlődési folyamaton ment át, és hogy jutott el a '68-as, tulajdonképpen első radikális reformhullámig. Talán Nagy Imre reformkísérlete volt előtte az egyetlen komolyabban vehető.

[00:07:34](#)

Ugye, hát '19-ben alapul ez a kommunista párt, óriási nagy párt lett rögtön. Hiszen akkor egy szocialista fellendülés, szocialista eszméknek bizonyos, ilyen felszálló ágába kapaszkodott bele, de ez nem volt kommunista pártot, a Šmeral-féle párt, ez egy kicsit baloldali szociáldemokrata párt volt. Na, most Moszkva és az Internacionálé szempontjából ez egy elég tűrhetetlen állapot volt, úgyhogy gyorsan bolsevizálták is ezt a pártot 1929-ben.

[00:08:05](#)

Tartottak egy pártkongresszust, ahol Šmeral helyére Klement Gottwald, a későbbi csehszlovák köztársasági elnök, úgynevezett első munkás [...] került. És a pártot teljesen alávetették a moszkvai központ elképzeléseinek, tevékenységének. Ez a bolsevizálás tulajdonképpen már egy totalitárius belső struktúrát alakított ki a párton belül. Éppen ezért a cseh értelmiség addig igen nagyrészt baloldali vagy kommunista része, mely hátat fordított ennek a mozgalomnak, ekkor lépett ki a pártból Jaroslav Seifert, és még nagyon sokan mások is.

[00:08:50](#)

Így is nagyon erős párt marad a Csehszlovák Kommunista Párt, igen agresszíven támadja a csehszlovák polgári államot, a parlament folyosóin Gottwald üvöltve közli a polgári képviselőkkel, hogy úgyis föl fogunk akasztani benneteket. Megtehették. Igen demagóg, a munkanélküliséget kihasználó, a fasisztákhoz igen hasonló taktikát követő pártból. Csak így ilyen vázlatosan próbálom az ő jellemzésüket itt most [...].

[00:09:25](#)

Közvetlenül Moszkvából irányított párt volt már. Azt lehet mondani, hogy egy konszolidált párt volt, egy igen erősen moszkovita párt. Ezt az az érdekes tény is, amit nemrégén tudtam meg és nagyon meglepett, az is alátámasztja, hogy ez a kommunista párt volt az egyetlen, amelynek a soraiban a moszkvai emigráció folyamán egyáltalán nem hajtott végre Sztálin tisztogatásokat. És hát nem voltak olyan áldozatai, mint például a Kun Béla, aki igazán nem volt vádolható

valamiféle jobboldali [...], mégsem tetszett Sztálinnak. Tehát tulajdonképpen otthon sikerült Sztálinnak normalizálnia, a saját képére formálnia a Csehszlovák Kommunista Pártot.

[00:10:16](#)

Nagyon érdekes az, hogy hogyan viselkedik a müncheni krízis és a második világháború kitörésének az idejéhez ez a párt. A müncheni krízis idején hangosan kiabálnak, hogy minden eszközzel ellen kell állni a német agressziónak, de ez a hangos követelőzés, ez rögtön a német munkásság iránt érzett testvéri szolidaritássá válik a Molotov-Ribbentrop paktum 1939-es megkötése után. Újabb fordulat '41-ben, amint megtámadja Németország a Szovjetuniót, természetesen megint ugye az ellenállás fő áramába épül bele a Csehszlovák Kommunista Párt.

[00:11:01](#)

Ez az ide-oda billegés különben a cseh kommunista ellenállást borzasztóan meggyengítette, úgyhogy gyakorlatilag hazai ellenállásnál csak polgári ellenállásról beszélhetünk. Ennek a következménye az is, hogy a németek borzalmasan megtizedelték a cseh polgári értelmiséget. Ennek a háború után persze döntő következményei lesznek. Én itt nézem közben, hogy nehogy [...]

[00:11:28](#)

A Csehszlovák Kommunista Párt tehát tulajdonképpen így éli át a háborút és '45-48 között, hát egy nagyon furcsa szerepet játszik. Borzalmasan megerősödik megint ez a párt. A '46-os választásokon majdnem többséget szerez, 40% fölötti eredményt ér el Csehszlovákiában. Szlovákiában, különben ez egy borzasztóan érdekes adat, 17%-ot ér el úgy, hogy az országos átlag 30 valahány százalék. De ha valaki emlékszik, meg szeretne statisztikákat, emlékezhet rá, hogy volt egy olyan választás Magyarországon, ahol 17%-ot kaptak a kommunisták.

[00:12:14](#)

Döbbenetes a hasonlóság a felvidéki eredményekkel. Ez a mentalitásbeli vagy én nem is tudom, milyen politikai szemlélet(?) lehet az, hogy ilyen közös százalékszámok születhetnek. A lényeg az, hogy '48-ban ugye puccsal megszerzik a hatalmat, erre még visszatérek, a '48-as fordulatra. Ezután hát a terror évei következnek, ami nagyon elhúzódik és az utolsó per, az valamikor '54-ben volt Csehszlovákiában, különben Dr...

[hang kimaradás]

[00:12:55](#)

[folytatódik a felvétel]

... a rehabilitálások, azok valamikor közvetlenül '68 előtt kezdődtek. Tehát igen, ez volt az utolsó per. Tehát '54-55-ig tartottak még ezek a perek. A másik szereplője tehát, ez nagyon változatosan csak, a Cseh Kommunista Párt, hogy a '60-as évek elejéig vitt szerepéről. Az '50-es évekről azért nem szólok részletesen, mert az annyira uniformizált ezekben a kelet-európai országokban, hogy teljesen triviálisan hatna, ha én most elmondanám, hogy az ÁVO mit csinált, meg a pártközpont mit csinált. Annyit talán azt érdemes megjegyezni, hogy én úgy tudom, hogy a közép-európai csatlós államokban sehol nem volt ilyen erős a terror. Nem volt ennyi per, nem volt ennyi halálos ítélet, mint Csehszlovákiában.

[00:13:50](#)

Ez nyilvánvalóan arra vezethető vissza, hogy a polgári társadalom ott volt a legkonszolidáltabb, ha úgy tetszik, a kispolgári szemléletnek ott voltak a legmélyebb gyökerei. És ez a fajta humanizmus, ami majd a prágai tavasz idején, mint „*újdonság*”, idézőjelben megint, „*újdonság*” vonult vissza a cseh politikai gondolkodásba, ez ott verte a legmélyebb gyökereket. Különben hát még persze a monarchia idejéből is ez nagyon erős volt.

[00:14:20](#)

Tehát a cseh polgári társadalom. Itt már említettem a '18-as államalapítás gyöngéit, meg kell mégis állapítani, hogy közép-európai mércével ez egy demokratikus mintaállam volt, egy nagyon jól működő demokráciával. Olyan hagyományokat teremt a 20 év alatt, amihez azt hiszem, még ma is vissza lehet nyúlni. Bár [...] a köztársaság megalapításakor azt mondta, hogy 50 év kell, amíg a demokratikus állapotok tényleg kiépülnek, amíg a helyzet stabilizálódik és megtanulnak az emberek demokráciában élni. Ez tényleg így van, ez egy nagyon hosszú folyamat, azt hiszem, számunkra is tanulságos ez a gondolat ma.

[00:15:07](#)

1938-ban a Trianonra, elsősorban a francia szövetségre épülő csehszlovák, tulajdonképpen azt mondhatnánk, hogy inkább cseh külpolitika teljesen összeomlik. '38-ban minden ellenállás

nélkül megadják magukat, tulajdonképpen a németeknek. Itt van az első olyan pont, ami a demoralizálódásnak egy nagyon határozott jelét mutatja vagy hát, ami nagyon erős demoralizálódást okozott.

[00:15:48](#)

A demoralizálódás folyamata tovább folytatódik az emigrációban, az emigrációs harcokban. Itt a polgári pártok egymás ellen vívott harcaira gondolok, ami elsősorban arra ment ki, hogy melyik párt milyen pozíciót foglaljon el '45 után, mert az evidens volt már, azt hiszem, a Szovjetunió megtámadása után egy pár hónappal, hogy a háborút Németország elveszti, és ezek a pártok egyszer hazatérnek. Természetesen mindenkinek az volt a célja, hogy a legnagyobb polgári pártot, az Agrárpártot kinyírják. Ez sikerült is, a háború után betiltották a cseh agrárpártot, gyakorlatilag a kommunisták konkurencia nélkül maradhattak.

[00:16:30](#)

Tulajdonképpen az emigráció érdekes villanása Beneš '43-as moszkvai útja, ahol Sztálinnal egy egyezményt ír alá, amit most itt nem is tudok, meg nem is akarok részletezni. A lényeg az, hogy annyira elkötelezi magát Sztálinnak, hogy ez az első kapitulációját tekinthető. Tehát én kapitulációnak érzem a müncheni paktum feltétel nélküli elfogadását, kapitulációnak érzem ezt is, ő minden különösebb feltétel nélkül, érthetően különben, a nyugati szövetségből kiábrándulva egyértelműen az oroszok felé fordul. Ez borzasztóan segít majd persze a kommunistáknak is, akik abból, hogy a Szovjetunió szabadítja majd fel Csehszlovákiát, nagyon erősen profitálnak.

[00:17:20](#)

A háború után, mint mondtam, az Agrárpártot megszüntetik. Szlovákiában volt egy úgynevezett Néppárt, a Ľudová Strana, ezt is megszüntették, de a szlovákok sokkal ügyesebbek voltak, mint a csehek és csináltak maguknak egy Demokrata Pártot, ami gyakorlatilag azonos volt a Néppárttal, mégis a szlovákok sokkal kevesebben voltak, mint a csehek, és politikailag egy sokkal kisebb és a háború során sokkal jobban kompromittálódott erőt képviseltek, tehát nem nagyon tudtak ellenállni.

[00:17:49](#)

Tehát a polgári pártok is morálisan eléggé szorult helyzetbe kerültek, rá voltak utalva a kommunisták támogatására ahhoz, hogy szintén polgári konkurensokat kiszorítsák a hatalomból. A legocsmányabb módja ennek a háború utáni demoralizálódásnak a németek kitelepítése volt. Gyakorlatilag hárommillió németet telepítettek ki. Azt hiszem, ez az egész folyamat olyan rendkívüli, hogy el se tudunk itt Magyarországon, olyan viccnek képzelhető el a magyarok kitelepítéséhez képest.

[00:18:24](#)

Itt komoly halálmenetek voltak. Brünnből a Szudétavidéket azt egyszerűen kirabolták és ezért a koncert olyan verekedés indult meg, nem lehetett más az eredménye, mint a morális teljes széthullás. Különben ebből a kitelepítésből éppen a Kommunista Párt, mezőgazdasági, mondjuk így, mezőgazdasági minisztere, földművelési minisztere útján, Gyuris(?) útján óriási profitot húz, hiszen ez a Gyuris(?) osztotta szét a németektől elfoglalt földeket, satöbbi.

[00:19:01](#)

Tehát állandóan hátráltak ezek a polgári pártok a kommunistákkal szemben. Ennek nagyon sok fázisa és több olyan esemény volt, aminek nyomán ez követhető. Nagyon érdekes kérdés az, hogy miért nem volt immunisabb a cseh társadalom a kommunista befolyással szemben. Tehát ezek az elemek sorolhatók föl itt, hogy eleve erős párt, amit már mondtam, a szovjet felszabadítóknak az óriási szerepe, tehát az, hogy újra emelte ezt a ruszofil irányt, ezt a kommunistabarát iránynak a súlyát nagyon megemelte. És hát óriási tömegű helyezkedő, hát ezt ismerjük Magyarországról, karrierista áramlott a pártba, ugye nálunk a volt nyilasok ott is természetesen, ahol kollaboránsok rögtön beléptek a Kommunista Pártba.

[00:19:57](#)

Az utolsó konfliktust, az előzőeket nem is említettem, a '45-48 közötti szakaszból a Marshall segély visszautasítása volt. Tudni kell, hogy akkor már Gottwald volt a miniszterelnök, hiszen a legnagyobb párt kapta meg Beneš elnöktől, a kormányalakítás jogát. Még maga Gottwald is belement volna ebbe a dologba, tehát elfogadta volna a Csehszlovákia és a Marshall segélyt. Sztálin egyértelmű nyetet mondott a dologra, és én, ez egy '47-es esemény volt, ugye, hát a Marshall segély visszautasítása az '47-re esett.

[00:20:32](#)

Itt látom tulajdonképpen a csehszlovák polgári demokrácia bukását. A '48-as februári puccs és Beneš újabb meghátrálása, ez egy olyan erkölcsi bukást is jelentett a polgári erők számára, ami nagyon hosszú ideig nem volt helyrehozható. A társadalom teljesen demoralizálódott, és erre még ráakódott az '50-es évek, mint már említettem, rendkívül kemény terrorja.

[00:21:08](#)

Éppen Hrabalra hivatkozni a *Túlságosan zajos magányban* vannak olyan jelenetek, amikből érzékelni lehet, micsoda társadalmi földcsuszamlás következett be itt az '50-es években. Minden a feje tetejére állt, az egyetemi tanárok mentek el csatornatisztítónak, csatornatisztítók lettek egyetemi tanárok és így tovább. Szóval minden tökéletesen a feje tetejére minden felfordul, nem alakult új értékrend a régi helyett, hanem ez egy nagyon keveseknek valamit jelentő frázis halmaz volt csak. A kisebbségnek talán valamit jelentett, akik hittek benne.

[00:21:51](#)

Tulajdonképpen a terror enyhülése után, a '60-as évek elején kezd magára eszmélni a cseh társadalom. Tudniillik azért beszélek a cseh társadalomról, mert minden igazi politikai mozgás egészen '68-ig Csehszorból indul ki '18-tól, azt lehet mondani. Ennek az első jelei '62-63-ban érezhetőek, de már a Jaroslav Seifertnek, a kitűnő cseh költőnek az 1956-os írókongresszuson elmondott beszéde is egy nagyon kemény, nagyon tiszta és nagyon határozott szembefordulás volt a diktatúrával.

[00:22:36](#)

'62-63 után fokozatosan kialakulnak a reform feltételei. Ez nagyon fontos, mert '68-ban nem egyszerre csak kipattant a társadalom vagy a vezető párt fejéből a reform, hanem az bent volt a levegőben, mint ahogy itt is a '60-as években bizonyos reform mozgások megfigyelhetőek voltak, sőt, voltak konkrét reformintézkedések. Maga Novotný is belemegy, ugye ki vannak írva ezek a dolgok, hogy ki volt Novotný, Novotný volt a köztársasági elnök 1956-tól, '53-ban halt meg különben Gottwald, közvetlenül Sztálin után, állítólag megfázott.

[00:23:18](#)

Utána a Zápotocký nevű úr lett a köztársasági elnök, annak a halála után pedig Novotný, aki addig is már a párt első titkára volt, a Hass(?) lett a köztársasági elnök és a párttitkár is, a párt első titkára is egyben. Tehát Novotný, hogy a Novotný -féle vezetés mondjuk így inkább, mert ez a Novotný egy hihetetlenül primitív ember volt. Én azt hiszem, hogy Csehszlovákiában senkiről még annyi viccet...

[00:23:47](#)

Most Jakešről kezdenek hasonló mennyiségű viccet gyártani, de Novotnýról borzalmas mennyiségű vicc volt a '60-as években. De ez az ember és a körülötte levők is kezdték belátni azt, hogy az, amit ők szocializmusnak hívnak, az egyszerűen működésképtelen. Erről itt ma már esett szó, nem volt piac, nem voltak működőképes struktúrák a társadalomban, nem voltak valódi értékek. Egy értékvesztett társadalom volt. Mert megpróbálták ezt az egészet, mivel a válság, ami nem volt új jelenség Csehszlovákiában, hiszen az '50-es évek elején is volt egy nagy gazdasági válság '53-ban, ami aztán Plzeňben komoly zavargásokhoz is vezetett.

[00:24:32](#)

Tehát a válság újabb közeledése és a válságtól való félelem, az arra indította a csehszlovák vezetést, hogy reformokat... Hát mindig ez indítja az ilyen totalitárius államokban a vezetést arra, hogy valamit változtatni próbáljon. Magától semmilyen hatalom nem próbál gyöngíteni a maga hatalmát. Ez teljesen logikus. Tehát Ota Šik és Zdeněk Mlynář neve bukkan föl a '60-as évek közepén.

[00:25:00](#)

Ota Šikről úgy szoktak beszélni, hogy a csehszlovák gazdasági reform atya meg ilyen szépeket szoktak róla mondani. Mlynář ezzel szemben egy új pártprogram kidolgozását kezdte el egy csoport élén vagy egy munkabizottság élén. Most nálunk is van ilyen, különben egy csomó minden elő fog bukkanni. Nem tudom, hogy mennyire sikerül, persze ezt összeszednem, meg hogy a vázlatok alapján mennyire lesz ez a mondandóm egységes.

[00:25:30](#)

Én szeretném belebújtatni, hogy rengeteg az analógia. Csak az az óriási különbség, amire Vajda Mihály is utalt, hogy ma már nincsenek illúzióim. Tehát a társadalomnak nincsenek illúziói. '68-ban a csehszlovák társadalom tele volt illúziókkal. Persze ma már utólag könnyű azt mondani, hogy hehe, ezek csak illúziók voltak. Az illúzió egy nagyon valóságos, egy borzasztó erős dolog.

[00:25:52](#)

Tehát 1967-ben válságról lehet Csehszlovákiában beszélni. Lehet egyrészt egy nagyon komoly gazdasági válságról beszélni. Lehet egy nagyon erős társadalmi mozgásról beszélni, ami a legmarkánsabban a Csehszlovák Írószövetség 1967-es 4. kongresszusán mutatkozott meg. Itt borzasztó erős felszólalások voltak.

[00:26:21](#)

És erre már az állam nem is tudott hogy reagálni. Nagyon jellemző az, hogy még arra se volt erejük, hogy az Írószövetség hetilapját, a *Literární novinyt* betiltsák, hanem egész egyszerűen államosították, elküldték a régi főszerkesztőt, a szerkesztőbizottság nagy részét is meghagyták, és egy állami vállalat adta ki azután. Tehát valami hasonló, mint ami a *Mozgó világgal* történt itt, de nem volt ereje ahhoz, amihez aztán '70-ben nagyon is volt ereje.

[00:26:49](#)

Hogy a csehszlovák kultúrának ezt a nagyon fontos eszközét, mert ez a hetilap egy borzasztó fontos dolog volt. A '60-as években és '68-ban is, mert egész egyszerűen lesöpörné az asztalról, de ez akkor már '67-ben ez nem ment. Még akkor is, hogyha hangsúlyoznunk kell, és ezt figyeljük meg, hogy nincs egy olyan cenzúra, mint Magyarországon, nincs '56.

[00:27:12](#)

Azok az emberek, akik az '50-es években gyilkoltak, kínoztak, börtönöket őriztek, szájba pisiltek, satöbbi, satöbbi, csinálták ezeket a kisded játékaikat, ezek simán a helyükön maradtak és '68-ban kezdték szép lassan elkergetni őket. De maga a struktúra, a terror struktúra, az megmaradt, sőt túlélte '68-at is, erről is még beszélni fogok. Külön jelenség Csehszlovákiában az ÁVO-nak a kontinuitása.

[00:27:44](#)

Az Stb, tehát itt, azt hiszem, van szlovákiai hallgató, nagyon jól tudja, hogy mi az. Úgy hívják, hogy Stb, mint a satöbbi, csak nagy S, kis t, kis b. Ez megfelelt a magyar ÁVO-nak. Tehát az '50-es években, a struktúrában ugyanaz volt a szerepe. És ugyanúgy él tovább a mai napig. És azt lehet mondani, éppen azért, mert a pártvezetés ezzel az Stb-vel és a hadsereg politikai tisztikarával annyira összefonódott, hogy szinte lehetetlen meghúzni a vonalat köztük.

[00:28:21](#)

Hogy szokták mondani, minek a vezető ereje a párt? A munkásosztály vezető ereje ugye, hogy a csehszlovák munkásosztály vezető ereje az Stb. Ezt lehet mondani. Tulajdonképpen ez az a szervezet, ami ma is Csehszlovákiában uralkodik. Ezek nagyon súlyos szavak, de sajnós, én azt hiszem, hogy ez igaz, de ezt látni kell. '68-ban is borzasztó fontos lesz hatalmi, taktikai szempontból, hogy ez az Stb megmarad, a hatalmát teljesen megőrzi, teljesen Moszkva hű marad végig.

[00:28:51](#)

Ja, hogy persze, hogy Lupcekeknek(?) nem volt ehhez elég eszük, hogy ezzel a szervezettel kezdjék az átalakítást, ez persze egy másik kérdés. Nagyon fontos jelenség és nagyon fontosnak látszik az irodalmi és művészeti élet megújulása, ami borzasztó lazítóan tudhatni egy, a terrorban teljesen elmeredezett társadalomra. Gondolok itt olyan íróknak az igazi debütálására, mint Bohumil Hrabal, aki persze már 1938-39 óta író volt azért. Vagy Milan Kunderának a prózaíróként való bemutatkozása, mert egy rossz költő volt Milan Kundera, mindaddig, amíg ki nem adta első prózai kötetét, 1963-ban, a *Nevetséges szerelmeket*.

[00:29:40](#)

Sokkal könnyebb lenne nekem erről beszélni, hiszen ez a szakmám. De hát egy sor új író jelentkezett és a felszínre kerültek olyan régi irodalmi irányzatok is, mint például a cseh modernizmus vagy a cseh katolikus avantgárd, mert ilyen is volt. Tehát a cseh katolikus szürrealizmus, itt elsősorban egy Jan Zahradníček nevű úrra gondolok, vagy a cseh történelmi gondolkodás teljesen elfelejtett és elásott figurái, mint egy Josef Pekaš(?) nevű úr, akitől egy sor nem jelent eddig meg magyarul ez minden cseh fordítónak a szégyene különben, mert megjelenhetne.

[00:30:20](#)

Vagy a filozófiának egy olyan megújulása, amit a marxisták között elsősorban Karel Kosík előtérbe kerülése jellemez, aki már azóta szintén nem marxista természetesen. Vagy Jan Patočkának, aki messze nem volt marxista persze soha, egy olyan publikálási lehetősége, ami '68-ban volt. Kétségtelen, hogy a modern cseh filozófia legnagyobb alakja Jan Patočka. Ezek főszereplőjévé váltak a mindennapi kulturális életnek, és ez, ma látjuk, ez egy olyan érzetet alakít ki az emberekben, hogy tulajdonképpen a nézetek pluralizmusa azt a benyomást kelti, mintha igazán pluralizmus lenne, mintha igazán szabad lenne ezt-azt.

[00:31:01](#)

És ez előbb-utóbb azért oda vezet, hogy az emberek tényleg megpróbálnak szabadabban mozogni. Szóval ennek azért van egy inspiráló hatása. Nagyon fontos volt, és ugye ez a cseh újhullám meg minden, ez mese, mert ez az '50-es években mind le volt írva, vagy már a '40-es évek végén le volt írva, csak ekkor lehetett kiadni. Ugye Hrabal hogy publikált? Hrabal úgy publikált, hogy kihúzta a fiókját, és ami legfelül volt, tehát amikor legutoljára írt, azt adta ki elsőnek. És amit legelőbb írt, azt adta ki utolsónak. Azt már nem is tudta kiadni, mert '70-ben bezúzták, tehát ez megint csak ilyen szakmai részletkérdés.

[00:31:35](#)

Eljutottunk a politikai válsághoz és eljutottunk 1968-hoz végre. Hát ez ugye három válságpont: gazdasági, társadalmi, politikai válság van. Mit jelent a politikai válság egy ilyen államban, mint amilyen a mienk is volt vagy még most is az? Vagy a Novotný-féle Csehszlovákia. A válság az azt jelenti, hogy a vezetésen belül valami meghasonlik. Ennek persze okai vannak, és ezt az első kettőt én nem véletlenül helyeztem az első két helyre, mert ez fontosabb, mint a politikai válság, csak a megnyilvánulása az, hogy a központi bizottságon vagy más tulajdonképpen teljesen semmitől nem függő, vagy csak Moszkvától függő, irányító testületen belül meghasonlás történik.

[00:32:30](#)

Ilyen, meglehetősen válságterhes helyzetben kerül sor a Csehszlovák Kommunista Párt központi bizottságának 1967 októberi ülésére. Ezen az ülésen, hát csomó minden történik. Én ezt, most puskázni fogok, mert nem olyan régen elkerült hozzám egy Miroslav Synek(?), én azt

hiszem, hogy ez álnév. Ez egy szamizdatban megjelent '68-ról szóló kötet. Ez a Synek(?) nevű úr tulajdonképpen egy áttekintést ad arról, hogy azért mi történt, mégis '68-ban, mert történt. Ezt én egy kicsit most itt eltúloztam, amikor mondtam, hogy tulajdonképpen nem történt semmi, csak az oroszok vonultak be. Na, mi történt először? Itt két dologgal került szembe a Novotný-féle blokk.

[00:33:28](#)

Ezt Novotný és egy Heinrich(?) nevű úrral, aki mondjuk a csehszlovák acélnak írható körül. Tehát a kultúra ideológia területén ilyen mindenható kutyaúristen helyettes volt. Hát tényleg az volt, ő a második ember volt az országban. Tehát szembe kerül a csehszlovák kommunista párt minden olyan cseh képviselőjével, aki valamilyen változtatást akart, annak ellenére, hogy ő maga is akart és Mlynárt és Siket azt említettem, tehát a gazdaság és az új pártprogram kidolgozásával megbízta.

[00:34:05](#)

Tehát volt egy elég erős rész a cseh között, ez egy nagyon bizonytalankodó rész volt. A legnagyobb hiba, amit Novotný ekkor októberben is elkövetett, már nem először, mert utálta a szlovákokat, hogy amikor a Szlovák Kommunista Párt első titkárának a felszólalására reagált, egyszerűen nem tudott már erőt venni magát, és többek között a szlovák álláspontot egy gazdasági kérdésben nacionalizmusként bélyegezte meg. Novotný nem szerette a szlovákokat, írja Synek(?), ez már az előző években is jó párszor megmutatkozott.

[00:34:52](#)

És ez nagyon nagy hiba volt, hiszen két nemzet közös államában ilyesmit nem engedhet meg magának a köztársasági elnök. Ez így is van. Az októberi plénumban vagy októberi KB ülésen ezzel a nagyon ügyetlen fellépésével egyesítette maga ellen a szlovákokat és a cseh „*másképp gondolkodó*” központi bizottsági tagokat. Most a „*másképp gondolkodót*” nagyon vastag idézőjelbe kell tenni.

[00:35:26](#)

Ez ugyan egy kisebbség volt, ez a szlovák lobb, ha úgy tetszik, de a cseh kritikus KB tagokkal együtt igen erős. Na, most Novotný láthatóan kutyaszorítóba került és a maga számára elég

kellemetlen konfliktust azzal kívánta megoldani, hogy Leonyid Iljics Brezsnyevet meghívta prágai látogatásra. Az októberi plénumról még azt akarom mondani, hogy az ott tulajdonképpen szerencséje volt, hogy nem bukott már meg, mert a moszkvai november 7-i ünnepségek miatt félbeszakították és sikerült egészen decemberre kitolni ennek a folytatását Novotnýnak.

[00:36:21](#)

Tehát meghívta Brezsnyevet prágai látogatásra. Ami nagyon ilyen protokollmentes volt és nagyon ilyen maszek látogatásszerű. És meglepett, hogy Brezsnyevnek bizony esze ágában sincs kiállni Novotný mellett. Nagyon érdekes, hogy ezekben a típusú államokban, ahol az embereknek egy viszonylag szűk rétege dönti el azt, hogy mi történik, ezektől az emberektől rengeteg minden függ. Tehát kölcsönös szimpátia, utálok, ellenszenv.

[00:37:01](#)

Bizony eljövendő társadalmi folyamatoknak a kezdetét jelentheti. Brezsnyev nem szerette Novotnýt, mert számon merte tőle kérni, hogy amikor Hruscsovot megbuktatták, akkor még csak meg se köszönték a volt első titkárnak az addigi tevékenységét. Ez volt az egész, nem kedvelték egymást, tehát Brezsnyev nem állt ki Novotný mellett. Ekkor mondta azt Brezsnyev, hogy „*eta vashe dielo*”. Tehát „*ez az önök ügye*”. Meg is bukott Novotný, na, nézzük, hogy bukott meg.

[00:37:35](#)

Tehát decemberben újra összeült a központi bizottság és Novotný szerette volna az egész dolgot lesöpörni az asztalról és bizonyos gazdasági kérdéseket tűzött csak a központi bizottság ülésének a napirendjére. Amelyek ugyan fontosak voltak, de a jelenlegi válság megoldását kellett volna napirendre tűzni tulajdonképpen. Napirendre tűzték helyette ezt mások, felvetették az egészet olyan formában, hogy vajon helyes-e az, hogy a köztársasági elnök és a párt főtitkára vagy első titkára ugyanaz a személy.

[00:38:21](#)

Na, hát persze arra a következtetésre jutottak, hogy nem helyes és természetesen Novotnýt a párt főtitkári funkciójától szabadították meg. Tulajdonképpen '68 januárjában ezzel kezdődik meg az az időszak, amit prágai tavasznak szokás titulálni. Tulajdonképpen ez a tavasz tényleg

tavasszal kezdődik el. Mert januártól áprilisig a személycseréken kívül meg azon kívül, hogy a sajtóval szembeni bánásmód lényegesen liberálisabb lesz, nem történt semmi. Áprilisban tart újabb gyűlést a Csehszlovák Kommunista Párt központi bizottsága, és ott fogadja el az akcióprogramját, ami itt van valahol a táskámban, de úgyse fogom felolvasni.

[00:39:10](#)

Az akcióprogramját, ami nem volt más, mint a Mlynář-féle bizottság által eddig kidolgozottnak a sebtében való összeállítása. Tehát itt Synek(?) is azt írja, hogy arra az alapanyagra, vagy arra az addig kidolgozott anyagra épített, amit már 1967 elejétől készített elő a Zdeněk Mlynář vezette bizottság. Tehát ebből is látszik, hogy Novotný erre az egész változási irányra tulajdonképpen egy óvatosabb formában az áldását adta. Ez azért lesz fontos, mert ha megnézzük, hogy mi jön '68 után, akkor látni fogjuk, hogy az tulajdonképpen a '68 áprilisi akcióprogramnak az elutasításán alapszik.

[00:40:02](#)

Azokban a hetekben, amikor egy új program égetően hiányzott, meggyorsították ezt a munkálatot és ennek a felgyorsult munkának volt az eredménye az az áprilisi akcióprogram, amit a KSČ, tehát a Csehszlovák Kommunista Párt központi bizottsága '68 áprilisában jóváhagyott. Itt Synek(?) megállapítja azt, hogy milyen súlyponti elemei vannak ennek az akcióprogramnak. Az egyik a pártvezető szerepe. Ezt nagyjából úgy fogalmazták meg, mint ahogy ezt ma Pozsgay Imrétől vagy bárkitől hallhatjátok. Én ezeket nem akarom elismételni, hiszen ezek ma már számunkra elszólás [...]

[00:40:59](#)

Ez egy másik kérdés, másik előadás. Alapelveként szögezik le, hogy a vezető szerepet demokratikus eszközökkel kell biztosítani magának a pártnak. Hát, ez azért így nem hangzik el ma, ilyen nyíltan, de ez tényleg benne van ebben. Az is felmerül, hogy a KSČ egy bizonyos mértékig megosztozik a hatalommal. Ezt senki nem mondta meg, senki nem konkretizálta az egész prágai tavasz folyamán, hogy mi ez a mérték. Másokkal is, más politikai erőkkel is. A harmadik nagyon fontos dolog, amit ez az akcióprogram, tulajdonképpen Zdeněk Mlynář műve, hangsúlyoz az a polgári szabadságjogok és az emberi jogok maximális akceptálása.

[00:41:57](#)

Ezt egyértelműen leszögezi ez a dokumentum, és tulajdonképpen egyfajta törvényjavaslatnak is tekinthető a gyülekezési, sajtószabadság, satöbbi, satöbbi, ezeket a jogokat biztosítandó törvényjavaslatokra. Tehát áprilisban megszületik ez az akcióprogram, ami után tényleg felgyorsulnak az események. Nagyon hamar, már májusban elkészülnek Szovjetunióban, ezt Zdeněk Mlynář visszaemlékezéseiből is lehet tudni, biztos sokan olvastátok, mi is a magyar címe? *Kremlből jó a fagy* vagy *Kreml felől jó a fagy*.

[00:42:41](#)

Mráz přichází z Kremlu, csehül is tudom. Hogy hát májusban már kész voltak a katonai beavatkozás tervei, tehát amiről itt Vajda Mihály is utal, ezt sem. Már májusban meg volt a [...]. Augusztusig folyt a játék, hogy meg tudják-e a csehszlovák elvtársakat győzni arról, hogy maguknak kell otthon rendet teremteni. Nem tudták meggyőzni őket, ezt tudjuk.

[00:43:06](#)

Tehát kétféle eseménysor vagy kétféle jelenség üti fel a fejét. Az egyik az, hogy a társadalom szép lassan január óta egy pár hónap alatt, azért a csehek mindig nagyon óvatosak voltak, aktivizálódik. Mindenféle társadalmi kezdeményezések bukkannak föl, egyik sem pártszerű, ez is félelmetes analógia, megalakul az úgynevezett KAN, ami a legfontosabb szerveződés volt ebben az időben. Ez K-A-N. Klub angažovaných nestraníků, ez az Elkötelezett Párton Kívüliek Klubja.

[00:43:42](#)

Az is mutatja, hogy milyen kulcsszerepe volt ennek a Csehszlovák Kommunista Pártnak, hogy ők is a viszonyítási pontot a pártban találták meg, és úgy definiálták magukat, hogy nincsenek benne a pártban. Szóval ez volt a definíciójuk. Nem volt más program '68-ban, csak ez az említett akcióprogram. Alakult egy olyan klub is, amit rengeteget támadtak utána, a K 231.

[00:44:10](#)

Ez a Klub 231, ez a büntetőtörvénykönyv 231-es paragrafusáról nevezte el magát. Ez a paragrafus valami köztársaság ellenes tevékenységet, vagy valami ilyesmit tartalmazott. Rengeteg, több százezer embert hurcoltak meg ennek a paragrafusnak az alapján. És

tulajdonképpen ez a mai Recski Szövetségnek, hát látjátok, ennek is megvan az analógiája, csak ez a mai Recski Szövetség egy sokkal kisebb létszámú dolog. Egyrészt az említett okoknál fogva, hogy sokkal kevesebb embert, hát nálunk is nagyon sokat, de mégis kevesebbet hurcoltak meg, és talán nem voltak ennyire következetesek nálunk, mert náluk azért mindenki ezt a 231-es paragrafust kapta meg, bár rengeteg volt a halálos ítélet is.

[00:45:01](#)

A sajtószabadság. Én ismerem a '68-as cseh, elsősorban az irodalmi és irodalomelméleti vonatkozású cikkeket tartalmazó sajtót ismerem. Azt lehet mondani, hogy Európa egyik legszínvonalasabb sajtóját hozta létre. Új újságok is jelennek meg, mint a *Reporter*, például ez a Csehszlovák Újságíró Szövetségnek volt a hetilapja. De ezt mindent kommunisták csináltak gyakorlatilag. A legaktívabb része a társadalomnak, maga a *2000* szónak a szerzője is, Ludvík Vaculík a csehszlovák rádió munkatársa volt, kommunista újságíró.

[00:45:47](#)

Tulajdonképpen az egész akkori civil társadalom álláspontját ez a *2000* szó nagyon jól tükrözi, és ott azok a részek, amik kint vannak a faliújságon, azok nagyon pontosan mutatják, hogy mi volt ez az álláspont. Gyakorlatilag azonos volt a kommunista párt álláspontjával. Kialakult egy olyan tulajdonképpen illúziókra épülő egység a párt és a társadalom között, amit artikulálni tudott egy olyan párttag, aki lényegében szerintem akkor se volt kommunista.

[00:46:25](#)

A másik jelentős ilyen eseménysor, az a belső ellenállásnak a kialakulása. Természetes, hogy a sztálini erők, vagy nem tudom, hogy írjam körül, tehát ebben az Stb-ben kompromittálódott emberek, mindazok, akik hatalmukat veszítették, vagy akik az '50-es évek terrorjában bemocskolták a kezüket, azok szembefordultak ezekkel a változásokkal, hiszen tudták, hogy szükségszerűen elvezet oda, hogyha nem is felelősségre vonják őket, de bizonyosan leleplezik.

[00:46:59](#)

Nagyon markáns példája, megpróbálom ezt itt most lefordítani, egy Aber Pohuk(?) nevű, különben egyáltalán nem olyan különösen nagy cseh író, aki jelenleg Bécsben él emigrációban és egyike azon osztrák állampolgároknak, akik nem tehetik a lábukat a Magyar Népköztársaság

területére, mert a csehszlovák kormánynak ez a kívánsága. Úgy látszik, ezt a csehszlovák kormány határozza meg, hogy ki léphet a Magyar Népköztársaság területére. Sajnálom nagyon, hogy ez a kis írás, ez azért mutatja azt, hogy *Hogyan fogok lógni*, ez a címe ennek az írásnak.

[00:47:43](#)

Azt mondja, hogy „*péntekről szombatira virradó éjjel kettőkor egy bizonyos Novák nevű úr csöngetett föl hozzám telefonon. Mármost így mutatkozott be és megkérdezett, hogy hol szeretnék lógni. Elgondolkoztam, aztán az igazságnak megfelelően úgy feleltem neki, hogy tulajdonképpen sehol sem. Kuncogni kezdett és azt mondta, hogy lehet, hogy ez eddig még adtak az én véleményemre, de most már senki nem fog engem megkérdezni. De közben teljesen fölébredtem és megkérdeztem tőle, akkor meg miért kérdez engem ilyen részletek felől?*”

[00:48:37](#)

„*Káromkodni kezdett, közölte velem, hogy ne gondoljam azt, hogy valamiféle cselezgetés meg fog minket menteni egy új Budapesttől*”. Ezt úgy érti, hogy a kokoutékat(?) tehát mindazokat, a reform kommunistákat, akik ugye ott rosszalkodtak '68-ban és igenis lesz olyan megtorlás, amilyen Budapesten volt. „*Ő, mármost Novák úr arra választatott ki, hogy rólam gondoskodjon. Megkérdeztem tőle, hogy az utcán akarja ezt velem elintézni, vagy pedig esetleg feljön hozzám a lakásba?*” És így tovább, és így tovább, leírja ezt a fenyegető beszélgetést. Ez egyáltalán nem olyan vicces, mint ahogy így kinéz, mert valóban egy nagyon erős ellenszerveződés kezdődött meg, ami hát csak az isten tudja, hogy hova vezetett volna, mert társadalmilag igen széles rétegek érdekekei voltak akkor abban, és itt is ma Magyarországon, hogy az a helyzet ami Novotný idején viszonylag nyugodtan, ilyen félreformistán megvolt, vagy a sztálini időkben még jobb, ez megmaradjon.

[00:49:47](#)

És a hatalmukat megőrizték. És hát ilyen eszközökhöz nyúltak, és egy Jolasz(?) nevű veterán körül épült ki egy ilyen csoport, amit később aztán libeňi frakciónak nevezték, hát, hiszen a Libeň az olyan, mint a mondjuk a Józsefváros. És ők tartották magukat a munkásosztály igazi képviselőinek. De az egész mögött természetesen a csehszlovák titkosrendőrségen, ezen az Stb-n belül megbújó borzalmasan népes tábor volt. Ez egy igen nagy szervezet. Olvastam róla egy statisztikát, hogy fajlagosan hétszer akkora titkosszolgálat van Csehszlovákiának, mint Nyugat-Németországban.

[00:50:30](#)

A kibontakozó konzervatív ellenálláson a fenyegetések mellett, vagy ezzel párhuzamosan egészen hisztérikus sajtókampány indult meg a szocialista országok különböző újságjaiban. Én azt hiszem, nem tudom, hogy jól tudom-e, hogy Magyarország azért ez alól kivétel volt, hogy nem voltak hisztérikus támadások. Én azt hiszem, hogy itt a pártvezetésben is sokan drukoltak ennek a prágai tavasznak. És akik olvasták a Mlynář könyvét, emlékezhetnek rá, hogy Kádár az utolsó pillanatig próbálta Dubčeket inkább arra a variánsra rábeszélni, hogy intézzék ők el otthon ezt a dolgot, valami kis terrorral. És hát ugye a komáromi állomás peronján a fülébe súgta a Dubčeknek, hogy hát tényleg nem tudod, hogy kihez van szerencséd? Mármint tehát ugye Brezsnyev és az oroszok.

[00:51:22](#)

Az egész prágai tavasz az akcióprogram kiadása után egy sor felszólítás érkezett hivatalos helyről, nem csak az újságokból, a csehszlovák vezetés címére. Egészen minősíthetetlen hangon. Ez a varsói levél nevű dokumentummal kezdődik, amiből azt hiszem, szintén ki van valami függesztve a faliújságra vagy a válasz erre a levélre.

[00:51:47](#)

És egy csomó találkozóra citálták a csehszlovák vezetőket. Volt, amire nem voltak hajlandók elmenni Varsóból, azt vegyük elő(?), mert oda nem voltak hajlandók még elmenni. Drezdában is képviselte őket valaki, de aztán végül is Pozsonyban és Ágcsernyőben is találkoztak, és a fennmaradt dokumentumok szerint Ágcsernyőben, ez közvetlenül az invázió előtt volt, Dubček már hajlandónak látszott ahhoz, hogy a sajtót megrendszabályozza és bizonyos személyi változásokat hajt végre.

[00:52:15](#)

Itt elsősorban Pelikánnak, a rádió elnökének a távozásáról lett volna szó, és hasonló másokról. Pelikán különben egy nagyon érdekes könyvet írt, állítólag most már ezt mindenki hozzáférhet, ugye ebben a milyen kiadás? Ez a Zárt kiadás vagy a Kossuth kiadónak van a Zárt sorozatában

a *Tankok a pártkongresszus ellen*¹ (sic!) című, különben nagyon tanulságos, '68-ról egy érdekes dokumentum.

[00:52:45](#)

Ez az ágcsernyői találkozó tulajdonképpen teljesen eredménytelenül zárult, végül is akkora engedményt teremtettek a csehszlovák vezetők Brezsnyevnek, hogy elégedett lehetett volna vele. Nekem még van egy olyan gyanúm, hogy a szovjet katonai előkészületeket már nem is lehetett leállítani. Különösen nem lehetett leállítani azokat a katonai vezetőket, akik ácsingóznak ezután a terület után. Hiszen egy olyan időszakban vagyunk, amikor tulajdonképpen a hadsereg az abszolút úr(?), mint ahogy idefelé erről beszélgettünk is a kocsiban, az országban. És ők nagyon szerettek volna további támaszpontokat és további területeket nyerni. Hiszen Csehszlovákia volt az egyetlen stratégiai fontos ország Közép-Európában, ahol ők nem voltak katonailag jelen.

[00:53:41](#)

És hát isteni helyen van stratégiai szempontból Csehország különösen. Úgyhogy az az érzésem, hogy ha még meg is tudtak volna egyezni, akkor is kétséges lett volna már, hogy le tudja-e Brezsnyev állítani. Most nem technikailag az előkészületeket, hogy le tudja-e állítani a tábornokait. Hát Ágcsernyő után mi jön? Tulajdonképpen az invázió. Tulajdonképpen az invázió jön. Hát ez egy nagyon tragikomikus mozzanat.

[00:54:15](#)

Ez az invázió semmire nem volt ugyanis jó, közvetlenül. Abszolút nem sikerült, mert mit akartak elérni a szovjet vezetők? A szovjet vezetők természetesen tekintettel arra, hogy politikai műveltségük, intelligenciájuk nem adott másra lehetőséget, le akarták másolni az '56-os magyarországi receptet. Akartak alapítani egy forradalmi munkás paraszt kormányt, aminek élén egyesek szerint Kolder, mások szerint Indra állt volna.

[00:54:50](#)

Ez a mai napig nem tisztázódott. Kolder már azóta meghalt, Indra az pedig a nemzetgyűlésnek az elnöke, a mai napig is. Ezt a kormányt egyszerűen nem lehetett létrehozni. Nem voltak hozzá

¹ *Harcokcsikkal a pártkongresszus ellen*

megfelelő emberek. Nem csak, hogy ezt a kormányt nem lehetett létrehozni, hanem éppen nemrégiben olvastam egy dokumentumot, hogy a bevonulás éjszakáján, tehát 20-áról 21-ére, augusztus 20-21-ére virradó éjszakán le kellett volna tartóztatni a törvényes csehszlovák kormány tagjait, valamint más politikai vezetőket. Itt látható ez a tábló. Ez volt a májusi akcióprogram után kikiáltott csehszlovák kormány vagy beiktatott. Ez az úr itt, nem lehet látni ugye?

[00:55:40](#)

Nem lehet látni. Hát meg lehet nézni utána. Van itt egy-két érdekes dolog azért ezen a táblón. Tehát ennek a kormánynak a vezetőit kellett volna letartóztatni, meg ennek a politikai bizottságnak a tagjait. Van itt két miniszterelnökhelyettes, az egyiket Lubomír Štrougalnak hívják, a másikat Gustáv Husáknak. Aztán van itt egy Peter Colotka nevű úr is. Ugye ez miniszterelnök volt Szlovákiában, hol vagytok? Hol vannak a felvidéki magyarok? Colotka ugye miniszterelnökként ment most el? Most ment el párizsi nagykövetnek. Első titkár volt(?).

[00:56:17](#)

Tehát ezek a normalizálásnak a nagyon is erős emberei már ott ültek bent magában a kormányban április óta. Tehát ez azt is mutatja, hogy hát azért nem lehet igazán tudni, hogy ki a reformer és ki nem, mert Husáknál keményebb reformert azért nagyon keveset tudtak volna elképzelni. És amikor Dubček megbukott, amihez majd még elérünk, akkor a csehszlovák társadalom egy jelentős része Husák kinevezését megnyugvással fogadta és mondták, hogy hát igen, legalább egy ilyen Kádár-szerű reformistánk lesz, és hát majd valamit lehetett, biztos megment ez az ember.

[00:56:52](#)

Tehát eredménytelen volt az invázió, mert nem érték el semmit, csak azt érték el, hogy bevonultak az országba. A politikai vezetők egy részét megfogták, becsomagolták valami páncélozott járműbe, fölrakták egy repülőre, kivitték őket Moszkvába. Egy másik részük itthon marad és itthonról, tehát most Közép-Európából, tehát Prágából próbálta valahogy menteni a helyzetet.

[00:57:16](#)

Ki is utazott utánuk Ludvík Svoboda, de hát ez is ismert Mlynář könyvéből és más politikai vezetők is, akiknek a jelenlétéhez, Visontak(?) Indraihoz(?), Kolgariov(?) és Bilakihoz(?) a szovjet vezetés ragaszkodott. Moszkvában egy igen hosszú huzavona kezdődött először arról, hogy egyáltalán szabadon engedik-e a törvénytelenül lefogott vezetőket. Utána pedig hát tárgyalások kezdődtek, amelynek az eredménye az úgynevezett moszkvai jegyzőkönyv volt.

[00:57:52](#)

Aminek a tartalmát soha hivatalosan nem hozták nyilvánosságra. Mégis ez a Synek(?) nevű úr azért tud erről valamit, és egy pár pontban összefoglalja, hogy mi lehet ebben. Ezek azért feltételezések, szóval ez volt az első komoly kapitulációs jel Dubčekék részéről. Ágcsernyő után. Ágcsernyő is már tulajdonképpen részben az volt. Tehát miben is egyeztek meg Moszkvában és mit is foglal magában tulajdonképpen az úgynevezett moszkvai jegyzőkönyv? Kérdezi, ez a Synek(?) nevű történész.

[00:58:30](#)

Elsősorban, ajajaj, én kihagytam valamit. A Csehszlovák Kommunista Párt tizennegyedik rendkívüli kongresszusát érvénytelennek nyilvánítják, még visszatérünk erre a tizennegyedik kongresszusra, és a normalizálás lefolyása után **[hang kimaradás]** újabb tizennegyedik kongresszust hívnak egybe, ami meg is történt. A központi bizottság személyi változásokat fogantatosít majd a párt és állami vezető tiszteken.

[00:59:11](#)

Az idegen csapatok továbbra sem fognak beavatkozni úgymond a csehszlovák belügyekbe és három fázisban hagyják el az országot. Egy: a városokból a lehető leghamarabb katonai körzetekbe vonulnak vissza. Kettő: a határok közelében maradnak és a harmadik fázis pedig az lett volna, hogy kormányközi tárgyalások alapján vagy eredményeképpen elhagynák Csehszlovákia területét. Hát azóta eltelt 20 év, hát biztos még mindig tárgyalnak.

[00:59:54](#)

A csehszlovák kormány kötelezi magát, hogy lépéseket tesz a szocializmus ellenes erők ellen. A sajtó ellen, a rádió és a tévé ellen. Azok a személyiségek, akik bebizonyították, hogy hűek a

szocializmus eszméihez, tehát azok, akik együttműködtek vagy együtt fognak majd működni a felvonult katonasággal, megmaradhatnak funkciójukban. Tudniillik ez a tizennegyedik rendkívüli kongresszus megfosztotta őket a funkciójuktól, majd erre visszatérünk.

[00:01:32](#)

Minél előbb gazdasági tárgyalásokra kerül sor a két kormány, tehát a szovjet és a csehszlovák kormány között. Erősíteni kell a varsói szerződést. Az úgynevezett csehszlovák ügyet, amit Jiří Hájek külügyminiszter vitt az ENSZ elé, leveszik az ENSZ napirendjéről. A csehszlovák vezetés változtatásokat hajtott végre a kormányban, ez már volt. A Szovjet Kommunista Párt és a Csehszlovák Kommunista Párt vezetői az egész tárgyalást szigorúan bizalmasként kezelik. Tehát a tizennegyedik kongresszusról. 22-én ül össze, azt hiszem, a felhívás is ki van ragasztva ezen a kiállításon.

[01:01:23](#)

Szeptember 9-re hívták volna össze a Csehszlovák Kommunista Párt kongresszusát, ami nem lett volna különben rendkívüli. És azt hiszem nem is véletlen az augusztus második felére ütemezett bevonulás. Nyilván nem volt érdeke sem a Szovjetuniónak, sem az NDK-nak, sem Lengyelországnak, hogy valamiféle liberálisabb, vagy egy egyszerűen másféle modell erősödjön meg, vagy kezdjen el fejlődni Csehszlovákiában. Teljesen más kérdés, hogy ez a modell hova jutott volna ebben a környezetben.

[01:02:02](#)

Tehát mindenáron meg akarták volna akadályozni. Ennek ellenére a kint elolvasható felhívás alapján 22-én összeül a Csehszlovák Kommunista Párt tizennegyedik rendkívüli kongresszusa. Új központi bizottságot választ, egy sor kompromittálódott vezetőt, tehát Koldert, Indrát, Biľakot, Rihut(?), Jakeš-t kizárnak a vezetőségből. És azt lehet mondani, hogy egy elég elfogadható összetételű pártvezetés jött létre. Dubček távollétében, mert ugye már fogságban volt Moszkvában, egy Věněk Šilhán nevű közgazdász professzor, aki egy egészen rendkívüli ember, bár ő lett volna Dubček helyén végig, irányította a párt tevékenységét.

[01:02:54](#)

Tulajdonképpen egy bibi volt ebben a kongresszusban, ami végzetesnek bizonyult az az, hogy bár a küldöttek döntő többsége megjelent, tehát határozatképes volt a pártkongresszus, mégis a szlovák küldöttek kevesebb, mint a fele tudott csak eljönni. Teljesen érthető okokból, hiszen nem lehetett az országban rendesen közlekedni. Szlovákiából odajutni szinte lehetetlen volt. Ezt használta föl később Gustáv Husák arra, hogy érvénytelenítse a tizennegyedik kongresszus határozatait, és ehhez adott legitimitást az újabb, már normalizált tizennegyedik kongresszus megtartására.

[01:03:34](#)

Még jó, hogy ebből a Synek(?) volt, majdnem kihagytam ezt. Tulajdonképpen a moszkvai jegyzőkönyv aláírásával beindul a hírhedtté vált normalizálás folyamata. Ezt a folyamatot még a Dubček-féle vezetés. Lényegében Dubček-féle [...] a legradikálisabbakat, vagy a mi szempontunkból a legnormálisabbakat vagy lepolgáriabbakat, hát elsősorban Kriegelt, akit gyűlöltek az oroszok, és Mlynárt távolították el és Pavel a belügyminiszter.

[01:04:11](#)

Lényegében ugyanaz a vezetés kezdi el a normalizálást, akik beindították az úgynevezett prágai tavaszt. A Szovjetunió teljesen elégedetlen ezzel a félig-meddig elfuserált invázióval, amit, mint említettem, tulajdonképpen semmit nem értek el azon kívül, hogy ott voltak, nem tudtak egy új kollaboráns kormányt állítani az ország élére, nem tudtak összeszedni egy akcióképes vezetést, egyszerűen ott voltak a tankjaik és katonáik az utcán, és nem tudtak mozdulni sem.

[01:04:41](#)

Különben e mögött azért egy nagyon érdekes dolog van. Az, hogy az egész ország nagyon egységesen ellenállt ennek a változónak. Ez az elégedetlenség, mármint a szovjetek elégedetlensége az elfuserált invázióval, ez oda vezetett, hogy elkezdtek ürügyet keresni arra, hogy Dubčekékkal leszámolhassanak. Ez az ürügy el is jött. Ez is megint olyan nevetséges dolog, különben, mint a Novotný és a Brezsnyev viszonya, és a véletlenek és az egészen pitiáner dolgoknak a gigantikussá növekedését mutatja, a történelem esetében(?) tulajdonképpen groteszk önmagában, ebbe a 1969-es jégkori világbajnokság lett az ürügy.

[01:05:29](#)

Már akkor érezhető volt a növekvő feszültség Prágában, amikor az első mérkőzésen 2-0-ra megverték a csehek az oroszokat, de amikor megnyerték a világbajnokságot, akkor komoly nagy örömnepet ültek. Aminek során nyilván nem véletlenül betört az Aeroflot, miért nem a KLM kirakatát törték be, azt nem tudom, de az Aeroflot kirakatát betörték. Hogy ez provokáció volt vagy nem? Az biztos, hogy nem volt olyan súlyos, hogy egy kormánynak bele kellett volna buknia. Mindenesetre tele volt provokátorokkal, mindenféle szovjetellenes jelszavak voltak, amit részben, azt hiszem, az emberek örömmel és őszintén átvettek, hiszen hát egy invázió után általában nem szokták szeretni azt az országot, ahonnan jönnek. Tehát nagy tüntetés volt, rengeteg provokátorral.

[01:06:17](#)

Úgy érezte utána Grečko marsall, hogy feltétlenül meg kell védenie, ő volt a honvédelmi miniszter akkor, abban az időben, meg kell védenie védtelen Csehszlovákiában lévő katonáit, ezért gyorsan Prágába repült és '69 április elejére össze is hívták a központi bizottság egy újabb ülését, ahol is Dubček, már az ismert módon ugye, megint az '50-es években vagyunk, szinte önkritikát gyakorolt. Lemondott, helyére Gustáv Husák került.

[01:06:48](#)

És tulajdonképpen ekkor az utolsó progresszív embert, Slemkovskit(?) is lemondatták, nem választják be a politikai bizottságba. A következő nagy lépés, amiről nagyon jó fényképek láthatók itt a folyosón, az '69 augusztus 21-e volt, amire nagyon készült az egész újjászerveződött csehszlovák rendőrség, munkásőrség, tankok, satöbbi. Szörnyen készültek erre az évfordulóra, mindenki tudta, hogy nagy tüntetés lesz. Tényleg volt is nagy tüntetés és borzalmas brutálisan verték szét. Itt aztán van szemtanú köztünk, talán ő többet tudna erről mondani. Tényleg erről talán esetleg mesélhetnél, hogy milyen volt ez a szétverés?

[01:07:36](#)

Következő nagyon fontos állomása a normalizálásának. Tulajdonképpen ezzel vége is a prágai tavasznak. Én azért még egy pár szót mondanék arról, hogy mi következett utána. A prágai tavasz végleges lezárását az 1970 decemberi kb ülésen elfogadott, nagyon hosszú című, azóta

csak *Tanulságoknak* nevezett dokumentum jelenté. Erről Janics Kálmán írt a *Beszélő* nevű magyar újságban. Egy nem eléggé összefogott, de helyenként rendkívül érdekes tanulmány.

[01:08:13](#)

Itt van a teljes címe, felolvasom: *A Csehszlovák Kommunista Párt tizenharmadik kongresszusa óta a pártban és a társadalomban kialakult válság tanulságai*. Ezt csak *Tanulságok*ként emlegetik. Lényege, írja Janics, lényege az 1986-os áprilisi akcióprogram teljes hatályon kívül helyezése és elítélése. Az is lényege, hogy a reform útjait kereső Csehszlovák Kommunista Pártot a sztálini kor elveivel merevítette meg.

[01:08:45](#)

Van itt egy idézet is, ami nem érdektelen: „*a szövetséges hadseregek bevonulása után az augusztus 20-ára, 21-ére virradó éjszaka a pártvezetés marxista-leninista részének elvi ellenállása és tiltakozása ellenére keresztül erőszakolták a Csehszlovák Kommunista Párt központi bizottsága elnökségének*”, ez a politikai bizottság náluk, „*osztályszempontokat nélkülöző internacionalizmus ellenes nyilatkozatát*”. Ez annyi volt, hogy a csehszlovák állam és pártvezetés elítélte a bevonulást, teljesen egyértelműen. Azt is leszögezték, hogy senki nem hívta be ezeket a csapatokat.

[01:09:16](#)

Ugye másnap a *Népszabadság* a [...], vagy nem tudom, hogy hívják ezeket az újságokat, a Pravda, tele volt olyan nyilatkozatokkal, hogy a csehszlovák munkásosztály kérésére. A mai napig nem lehet tudni, hogy tulajdonképpen ki hívta be az oroszokat Csehszlovákiába. Szeretnék még itt egy pár érdekes idézetet fölolvasni. „*A Tanulságok túlteszi magát a valóságon*”, írja Janics. „*Tekintet nélkül arra, hogy a társadalom emlékezete 1970 decemberében még élénken működött, a véres polgárháború meséjével hozakodik elő*”. Nagyon érdekes, Grósz Károly is azt mondta, hogy nem kell '68-at sem újraértékelni, ez egy ilyen mellékmondatban, hiszen polgárháború réme fenyegetett.

[01:10:05](#)

Nagyon érdekes, hogy magyar politikus végül is egy ő általa reformnak nevezett időszakban mennyire tájékozatlan, tételezzük ezt fel, hogy tájékozatlan. „*A csehszlovák sajtó ma is hirdeti*

a proletárdiktatúra és az osztálynak rendületlen jelenlétét”. Ezek nagyon fontos fogalmak, ez egy totális visszatérés a sztálini filozófiához. „A Tanulságok Sztálintól az osztályharc és a proletárdiktatúra elméletét veszi át, ami szerint az osztályharc és a proletárdiktatúra akkor is jogosult, ha már nincsenek kizsákmányolók és kizsákmányoltak”.

[01:10:41](#)

Azt hiszem, ez egy Sztálin idézet. Azt mondja, „a szocializmus építésének időszakában viszont a békés szervező kulturális munka lép előtérbe, ami viszont nem zárja ki a diktatúra erőszakolását, a kapitalista környezet léte következtében”. Hát ez tökéletes ellentéte még annak is, amit itt nagyon futólag felvázoltam erről az áprilisi akcióprogramról. Azt lehet mondani, hogy gyakorlatilag ezzel minden reform esélye megszűnt Csehszlovákiában.

[01:11:12](#)

Nem mintha magának a reformnak lett volna esélye. De ezt, azt hiszem, a kérdések vagy utána egy beszélgetés során lehetne közösen inkább rájönni, hogy sikerülhetett volna-e Csehszlovákiában valami, ha az oroszok teljesen távol tartják magukat és hagyják fejlődni a dolgokat, úgy tovább, ahogy elindult. Az ezt követő időszak, ez a 20 év, mintegy ellenpontja az első Csehszlovák Köztársaság 20 évének. Ha azt egy közép-európai demokratikus most hangsúlyozom, hogy közép-európai demokratikus minta államként, léteként írhatjuk le, akkor biztos, hogy az egyik legsötétebb diktatúrát látjuk 1970-71 után kibontakozóban. Megint csak a saját szakmámból veszek egy pár példát.

[01:12:10](#)

1970-ben kiadott a csehszlovák, a cseh és a szlovák kulturális minisztérium a könyvtárak részére egy körlevelet, ami száz nevet tartalmazott. Ezeknek a neveknek semmiféle könyvtári katalógusban szerepelniük nem volt szabad. Elsősorban a reformkommunizmus képviselői, elsősorban a Vaculíkok, a Lídererek(?) és más olyan emberek, akik '68-ban explanálták magukat, azok voltak ezen a listán. De erről a listáról nem hiányzott, és ma sem hiányzik, például Masaryk elnök neve sem, akinek a sírját ugyan megkoszorúzták a legmagasabb csehszlovák állami és pártvezetők most, de a műveit változatlanul nem lehet megtalálni a Károly Egyetem könyvtárában. Hiányzik a neve a katalógusból.

[01:13:02](#)

Betiltottak egy olyan 25 irodalmi folyóiratot. Maradt egy, az *Irodalmi havilap*, ez a címe. Ez szörnyű színvonalatlan dolog. Betiltották ezt az említett már Literárnít. Ez olyan, mint hogy vásároljon cipőt a cipőboltban, ez az irodalmi havilap. Nincs benne irodalom. Az összes újság, folyóirat tulajdonképpen emigrációba kényszerült szerkesztőségstől, mindenestül és hát nyugaton jelennek meg, persze sokkal kisebb példányszámban, sokkal ritkábban.

[01:13:33](#)

A normalizálás tulajdonképpen elsősorban az értelmiséget és a kultúrát sújtotta rögtön. Az 1970-től '77-ig terjedő időszakát ennek a normalizált csehszlovák társadalomnak a teljes apátiával lehet jellemezni. Az apátia a legtalálób, azt hiszem, ebben az időszakban. Nagyon erős elnyomó intézkedések jellemzik ezt a kort. A '70-es éveknek elsősorban az első felében. '75-től ugye a Helsinki folyamat beindulásával egy kicsit lazul a dolog, és '76-ban is mindenféle Afrika kerül sor, amikor már úgy gondolják cseh értelmiségiek, hogy emellett nem mehetnek el szótlannul is.

[01:14:18](#)

A '76 második felében lezajlott mindenféle ilyen koncepció, vagy inkább mondjuk úgy, hogy erőltetett perek hatására jelenik meg a *Charta '77* dokumentuma, amely dokumentumból egy igen becsületes és tiszta polgárjogi mozgalom születik. Ez nem egy ellenzéki mozgalom, ez egy olyan mozgalom, ami megpróbálja polgárnak visszaszerezni mindazokat a polgári és emberi jogait, amelyek megilletik.

[01:14:50](#)

Megnő a társadalmi aktivitás, és ugyanakkor '77 után egy újabb elnyomó hullám jön. Egy egészen veszett sajtóhadjárat indul a *Charta '77* aláírói ellen. Ellencharta77-et szerveznek a hatalom birtokosai és hát nagyon sokakat börtönbe csuknak. Václav Havelt akkor is börtönbe csukták. És aztán még többször. [...]

[01:15:20](#)

A '80-as évek elején, a '80-as években újabb szerveződések bukkannak föl a csehszlovák politika színterén, és úgy tűnik, hogy ebből a teljes apátiából kezd egy kicsit magához térni a

csehszlovák társadalom. Hasonló jelenségek ütnek fel a fejüket, csak sokkal súlyosabb formában, mint 1967-ben. És még egy óriási különbség van, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt semmiféle alternatívát önmagában már nem hordoz. A Csehszlovák Kommunista Párt tagjainak körülbelül 35-40%-át, különben Csehországban ezt a kizárási hullámot Jakeš mostani főtitkár irányította, tehát 35-40%-át kizárták a pártból. Kizárták ezáltal mindenféle politikai cselekvés lehetőségéből is.

[01:16:17](#)

És tulajdonképpen saját magát likvidálta ez a párt. Likvidálta annak a lehetőségét, hogy valaha is valamiféle reformmozgalomnak az élére álljon. Mondom, ez már egészen más kérdés, hogy formálható lenne-e a szocializmus? Nekem meggyőződésem, hogy nem, de biztos, hogy van annál jobb állapot, mint ami Csehszlovákiában van. Vagy lehetne jobb az adott nemzetközi és strukturális keretek között is.

[01:16:45](#)

Úgy érzem, hogy 1988-ban egész Közép-Európa egy újabb történelmi dátumhoz ért el. Nem azért, mert 20 évenként ismétlődnek az események, vagy nyolcasokkal végződnek az események. Szóval én nem vagyok számmissztika hívő. De úgy látszik, hogy Csehszlovákiában is döntő, egy valamiféle fordulópontnál tartanak. Azt hiszem, nálunk ez teljesen másfajta fordulópont, ott a fordulópontot az jelenti, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy nem tudnak változtatni, hogy az egyetlen esélyük az, hogy rendőri eszközökkel próbálják meg lekezelni mindazokat a felgyülemlett szociális, társadalmi és politikai problémákat, amelyeket a normalizáció teremtett újra az '50-es, '60-as évek válságából, vagy működésképtelenségéből, inkább így mondanám.

[01:17:44](#)

És hát ez nyilvánvalóan zsákutca. Hogy milyen események voltak, ezt mindannyian tudjátok, kezdve a pozsonyi vallásszabadságot követelő tüntetéstől egészen most a legutóbbi szeminárium szétkergetéséig. Én azt hiszem, hogy ez nem tarthat sokáig, annál is inkább, mert olyan emberek kerültek előtérbe, akik ehhez a '68-ban felbukkant kemény vonalhoz tartoznak, akik mindig is szembefordultak ezzel a reformkísérlettel.

[01:18:19](#)

Én tulajdonképpen nem akarom őket megnevezni, hiszen mindenki tudja, hogy ki a miniszterelnök vagy ki az első titkár Csehszlovákiában. Én tulajdonképpen ezzel a '88-ra való utalással be is fejezném, amit mondani akartam. Még egy dolog lenne hátra. Én úgy érzem, hogy Csehszlovákiában az emberjogi helyzet annyira megromlott, hogy emellett egyszerűen nem mehet el az ember szótlanság és nem maradhat tétlen látva azt, hogy egy szomszéd államban egy ezeréves kultúrával mi történik, hiszen a cseh kultúra...

[felvétel vége]

[01:18:56](#)

[folytatódik a felvétel]

...egészen most a legutóbbi szeminárium szétkergetéséig. Én azt hiszem, hogy ez nem tarthat sokáig, annál is inkább, mert olyan emberek kerültek előtérbe, akik ehhez a '68-ban felbukkant kemény vonalhoz tartoznak, akik mindig is szembefordultak ezzel a reformkísérlettel.

[01:19:20](#)

Én tulajdonképpen nem akarom őket megnevezni, hiszen mindenki tudja, hogy ki a miniszterelnök vagy ki az első titkár Csehszlovákiában. Én tulajdonképpen ezzel a '88-ra való utalással be is fejezném, amit mondani akartam. Még egy dolog lenne hátra. Én úgy érzem, hogy Csehszlovákiában az emberjogi helyzet annyira megromlott, hogy emellett egyszerűen nem mehet el az ember szótlanság és nem maradhat tétlen látva azt, hogy egy szomszéd államban egy ezeréves kultúrával mi történik, hiszen a cseh kultúra az egyik legértékesebb régi(?) kultúra Közép-Európában.

[01:20:03](#)

Kicsit olyan bután hangzik, de úgy éreztem, hogy írnom kell egy nyilatkozatot. Írtam is egy nyilatkozatot erről, amit felolvastam 13-án a Szabad Kezdeményezések Hálózata közgyűlésén vagy alakulásán, vagy széthullásán a Jurta Színházban. És ott még volt annyi taktikai érzékem, hogy éreztem, hogy ezt a megnyitó előtt kell felolvasni. Ezt lehetővé is tették a számomra, és Mécs Imre utána meg is szavaztatta a jelenlévőkkel, úgyhogy egy 8-900 ember megszavazta. Több mint 600, több mint 500, ne hazudjak, több mint 5-600 aláírást tudtam eddig szerezni [...]

[01:20:48](#)

Felolvasom, és hogyha egyetértők akadnak itt közte, akkor kérem, hogy és vállalkoznak rá, vannak itt ilyen ívek, akkor alá lehet írni. Vannak itt példányok is, úgyhogy el lehet meg egyszer, sőt csehül is itt van, uram isten. Akkor felolvasom. Tehát Dr. Gustáv Husák köztársasági elnök, kancellár prezidenta republiky hard(?) tizenegyezer Prága CSSE(?) nyilatkozat: „*az elmúlt időszakban olyan események zajlottak le Csehszlovákiában, amelyek mellett nem mehetünk el szóítlanul. Tanúi vagyunk az emberi és polgári jogok újabb, sorozatos megsértésének, kezdve a Pozsonyban megrendezett békés, vallásszabadságot követelő felvonulás szétverésétől, Pavel Honka(?) gyanús körülmények között bekövetkezett halálán, az augusztus 21-i békés prágai tüntetés kutyákkal való szétkergetésén át az október 27-28-29-i szégyenletes rendőrakciókig, amelyek immár önmagukért beszélnek*”.

[01:21:45](#)

„*A hatalom nem riad vissza a tömeges őrizetbevételektől, október 27-28-án többszáz embert vettek őrizetbe, újabb perek fabrikálásától, a Manifest humphries občanská slovodi aláírói, az október 28-i tüntetés vélt szervezői, a Pavel Honka(?) halála körülményeinek kivizsgálását követelők és mások ellen, valamint a személyiség jogainak durva korlátozásától sem. Tudomásunk van róla, hogy a fenti okok miatt több csehszlovák állampolgár letartóztatásban van, és hogy ellenük büntető eljárás indul. Mindez nem csupán a Csehszlovákiában is törvénybe iktatott alapvető emberi és polgári jogok betűivel és szellemével ellentétes, tehát törvénytelen és törvénytelen, de ellentmond az emberiség alapvető parancsolatainak is*”.

[01:22:31](#)

„*Egy ilyen nyilatkozatban nem térhetünk ki az emberi jogok minden egyes csehszlovákiai megsértésére, ezek a votz(?) közleményéből közismertek. A közös európai ház most születő szelleme magától értetődővé teszi a fenti és más cselekmények kapcsán őrizetbe vett, letartóztatott, és azóta is őrizetben tartott személyek haladéktalan szabadon bocsátását, a büntetőeljárások azonnali beszüntetését, beleértve a szabadlábbon védők ellen indítottak is. A Csehszlovákiában rohamosan romló emberi jogi helyzet nyugtalansággal tölt el bennünket, Közép-Európa polgárait*”.

[01:23:04](#)

„Annál is inkább, mert napjainkban, a Szovjetunióban, hazánkban, de más szocialista országokban is reményteli és demokratikus tendenciák vannak kibontakozóban és a csehszlovákiai elnyomó intézkedések ezek beteljesülését veszélyeztethetik, hitelüket ronthatják. Szolidárisak vagyunk mindazokkal, akiket Csehszlovákiában emberi és polgári jogaink aktív gyakorlása miatt zaklatnak, üldöznek”. Én ezt szántam az előadás, vagy ennek a vázlatos beszámolónak a végére. Köszönöm a figyelmüket, és még egyszer, hogyha valaki csatlakozni kíván, akkor ezt alá lehet írni. [...] Szünet. Tartsunk szünetet.

[01:23:47](#)

Erdélyi Ágnes: Jó. Akkor köszönöm szépen mindkét előadónak az előadását és itt tartunk akkor 5 perc szünetet, úgy kéri az előadók, és akkor utána kérdéseket lehet föltenni, illetve beszélgetni lehet Vajda Mihállyal is és Varga Györggyel is és engedjétek meg még egy pillanatra, hogy akkor bemutassam a folyosón lévő fotók készítőjét, Dormán Lászlót, aki Újvidékről érkezett és a '69-es prágai augusztusi egyéves évfordulónak ő szemtanúja volt, akkor készítette ezeket a felvételeket...

[több ember egyszerre beszél]

[01:24:54](#)

Vajda Mihály: Nos, hát a középiskolásokról volt középiskolás mozgás, abban az időben kétségtelenül, de erről nagyon keveset tudok. Hát azért Magyarország 12 évvel '56 után egy meglehetősen, hát lefojtott légkör volt, és ezért tulajdonképpen a '60-as évek közepén indult el valami kis, hát ilyen fellélegzés féle. Mégis talán lehet valamit kezdeni. Na, most akkor az egyetemhez sem volt közöm, de hát fiatal egyetemista barátaim voltak. Az egyetemi mozgalmak azt kell, hogy mondjam, hogy sokkal inkább hasonlítottak a nyugati diákmozgalmakhoz, tehát az volt a példájuk, nem pedig a csehszlovák '68. Tehát az alapvető egyetemista követelések az egyetemi reformra vonatkoztak, egyetemi önkormányzatra, tananyag átalakításra.

[01:25:55](#)

Szabadabb tantárgyválasztásra és hasonlókra. Most nem emlékszem én annyira konkrétan a konkrét követelésekre, de maguknak a gyűléseknek a légköre tulajdonképpen ezáltal volt meghatározott, hogy át kell alakítani a magyar egyetemet. Azt, amit ma itt a Szegedi Egyetemen

látni lehet, az engem rettenetesen emlékeztet az 1968-as magyar egyetemre egy nagy különbséggel, megint ugyanazzal a különbséggel, amelyet a Gyuri is emlegetett, a 20 évvel ezelőtti reformokhoz képest meglévő különbséggel, hogy itt nincs nincsenek illúziók ma már 20 évvel később, és nincs ebben az értelemben nincs ez a fajta gesztustétel a hatalomnak.

[01:26:50](#)

Ami tulajdonképpen minden reformot eleve kétségessé tett, akkor is. Tehát ma a szegedi egyetemisták nem óhajtják azt bizonyítani, hogy ők jó szocialisták, és nem feltétlenül azért, mert esetleg szocialisták is, hanem azért, mert a minisztériumnak ehhez semmi köze nincsen. Mi ezt és ezt akarjuk, és ne kérdezzon minket, hogy ezt milyen pártállástól akarjuk. Na, a '68-asok mozgalmi nem így néztek ki. Azért alapjában véve és ennyiben hasonlít, ugye valamit mégis átvesz a cseh mozgásból is.

[01:27:27](#)

Az egyetemi reformok is azt a célt szolgálják, ugye, hogy emberibb arcúvá tenni a szocializmust. A jobb szakember, a szélesebb látókörű szakember, a demokratikusabb beállítottságú és gondolkodású szakembernek a képzését. Alapjában véve, ha '68 és Magyarország, akkor ez erre korlátozódik, még egy értelmiségi légkörre, ami gondolom, itt lehet, hogy itt Szegeden is volt annak idején, Pesten mindenképpen, egy nagy-nagy izgulás a csehekért. Hogy ha a cseheknek sikerül, akkor talán itt is történik valami.

[01:28:08](#)

Hát azt is tudjuk ugye, hogy '68 január elsején vezették be a gazdasági irányítás reformjának nevezett valamit Magyarországon. És természetes, hogy ez tulajdonképpen hozzá volt kapcsolva valamiféleképpen már akkor rögtön a bevezetés pillanatában, holott az előkészítés fázisában erről nem volt szó, a cseh reformokhoz. És egy nagy várakozás, hogy a cseheknek esetleg most sikerül, mert másképp csinálják, ami nekünk nem sikerült '56-ban.

[01:28:41](#)

Megint illúziók, nem azt akarták a csehek, amit a magyarok '56-ban. A magyarok '56-ban egész egyszerűen a pokolba kívánták az egészséget úgy, ahogy van, vissza akartak térni 1948-hoz, ugye? Alapjában véve ez volt a tartalma 1956-nak, visszatérni '48-hoz, kezdjük újra az egészséget, osszuk

le újra a kártyákat és kezdjük újra az egészet, és ne játsszunk hamis kártyákkal, kékcédulákkal és így tovább. A '68-as csehszlovák mozgalom nem erről szólt, legalábbis addig nem erről szól, amíg leverték. Hogy később miről szólt volna? Ezt, ahogy a gyűri is mondta, nem tudhatjuk. Na, most Lukács György, hogy viszonyult ehhez a dologhoz? Hát kérem szépen, Lukácstól ma már mindent lehet olvasni.

[01:29:31](#)

Így lehet olvasni azt a bizonyos hát demokrácia brosúrát is, amely körül egy végtelenül hát illúziókat keltő mítosz alakult ki az elmúlt 20 évben. Valószínűleg jóval kevésbé Magyarországon, ezt nem is tudom annyira, mint nyugaton. Nyugaton úton-útfélen kérdezték tőlem, de hát abban a brosúrában ugye ott megírta az igazi véleményét. Mondom, ott is megírta az igazi véleményét, de mindaz, amit olvastatok, az mind az igazi véleménye volt, abban a brosúrában semmi egetverő nincsen. A brosúra sorsa ugyanis az volt, hogy '67 után, amikor visszavették a pártba, és meg kell mondani, hogy számára, számunkra ez, hogy őt visszavették a pártba, és ezáltal hát a mi helyzetünk is valamit javul, számunkra egy, hogy mondjam, egy taktikai kérdés volt. Akkor esetleg módunk lesz ebbe vagy abba beleszólni. Hát a filozófiai életen kívül nem nagyon gondoltunk másra.

[01:30:33](#)

Száma azért ez egy olyan kérdés volt, hogy az eretnek számára mégiscsak egy nagy-nagy gyönyörűség, amikor az egyháza visszafogadja, mint tévelygő bárányt a kebelére. És számára ez fontos volt, hogy ő újra tagja lett ennek a pártnak és a brosúra úgy került azután, hogy úgy mondjam, a párt kezei közé, hogy odaadta Aczélnak és azt mondta, hogy ti döntsétek el, hogy aktuális-e a párt szempontjából, hogy ezt most publikálja, vagy sem. És a párt természetesen azt mondta, hogy nem aktuális, 25 évig nem lehet egyáltalán kiadni. De abban nincs semmi, kérem szépen. Az, amit ő ott demokratizált, amit ott leír, az azt mondja, hogy demokratizálni kell Itt is, ott is, nyugaton is és keleten is, de a keleten bár szubjektíve a szocializmus feltétlenül mit jelent, ne kérdezzék, hogy szubjektíve a szocializmus feltételei nincsenek meg, csak objektíve.

[01:31:36](#)

De ezzel valami olyasmit mond ki, ami tulajdonképpen hát mindenféle igazi demokratizálásnak az alapvető akadályát jelenti, mert pontosan a demokrácia alapvető feltételeit, a gazdasági

szabadságot, nemhogy nem tekinti döntőnek, hanem egész egyszerűen továbbra is a leghatározottabban szembefordul vele. Ennek ellenére természetesen a '68 erőszakos eszközökkel való eltiprását, a katonai beavatkozást elítélte. Írt is erről egy levelet, egy hosszú levelet a pártnak.

[01:32:18](#)

Amelyben ez ellen tiltakozik. De a párt honorálta kvázi azt, hogy ez egy pártnak szóló levél, amelyet semmiféle formában nem hozott nyilvánosságra. Honorálta azzal, hogy még csak nem is kritizálta érte, és hát ebben az értelemben ebből nem keletkezett konfliktusa a párttal, úgy, ahogy nekünk keletkezett. Az iskola tagjai közül mindazokat, akik akkor még párttagok voltak, többek között engem is, kizártak a pártból, holott én például nem voltam Korcsván(?), ahol néhányan volt, és ott a nyilvánosság előtt írták [...] a beavatkozás ellen, én egy párttaggyűlésen mondtam el az erről való véleményemet. Ennek ellenére azt mondták, hogy de a feleségének biztos elmondta, tehát ezért kizárjuk a pártból.

[01:33:19](#)

Na, most tehát a Lukács viszonya mindehhez egy nagyon furcsa dolog volt. Ő alapjában véve tulajdonképpen 1956 óta képviselte azt a fajta koncepciót, amelyet a cseh, a prágai tavasz jelentett. Hogy ne nyúljunk a szocializmus alapvető intézményeihez. Az jól van, az rendben van, az államosítás kvázi megoldotta a magántulajdon megszüntetését, 1. 2. a ma pluralizmus néven nevezett reprezentatív politikai demokrácia, ez formális demokrácia, amely akadályozza a tartalmi demokrácia kibontakozását.

[01:34:14](#)

Nota bene, ez a tétel nem vezethető vissza Marxra semmilyen formában. Nem akarom a Marxot védeni, higgyék el nekem, de ez csak Lenin. Ezekben Lukács hitt és ezekhez nem óhajtott hozzányúlni. Ennek ellenére szeretett volna egy olyan világot, ahol semmiféle disznóság nem történik, ahol mindenki elmondhatja a véleményét, ahol mindenki beleszólhat az ügyek intézésében. Hogyan, ha erre nincs meg az intézményrendszer? Erre a kérdésre ő nem tudott válaszolni, de hogy őszinte legyek, ezt a kérdést igazából nem tudtuk neki megfogalmazni.

[01:34:49](#)

Tehát nem is nagyon volt kinek megválaszolni ezt a kérdést. Mert akkor hát ezt a bizonyos értelemben a '68-as cseh időket(?) is, nem tudom, hogy jól mondom-e, az jellemezte, hogy kommunisták vitatkoztak kommunistákkal. Hát magad is a Vaculíkot, mint reformkommunista jellemezted. Mindaz, ami nem kommunista, az vagy nem létezett, egyszerűen ki lett irtva, meg lett szüntetve, meg lett félemlítve.

[01:35:19](#)

Vagy ha létezett is, megpróbálta magát kvázi a szocializmus egy áramlataként feltüntetni. És itt ne tessék a személyt őszintétlenséggel vádolni, amikor ez van, hanem egész egyszerűen hozzászoktatták az embereket, hogy ha egyáltalán hozzá akarnak szólni a dolgokhoz, akkor ezt olyan formában kell, hogy tegyék, ami akceptálható a hatalom számára. Mert ha úgy tetszik, hogy nem akceptálható, akkor úgyis rendőri módon lesz a dolog elintézve, de azáltal, hogy ezt a formát elfogadta az ember, és ez a nagy tanulság, ezt szerettem volna elmondani, az által, hogy a formát elfogadta, a nyelvet elfogadta, hogy azokban a kategóriákban fejezzük ki magunkat. Ha elkezdünk azon vitatkozni, hogy ez a beállítottság kispolgári vagy nem kispolgári, akkor már rég megette a fene, akkor is, ha kiderül, hogy amit a kommunisták kispolgárainak tekintik, azt mi a legszebb szocialista beállítottságúnak tekintjük. A baj nem ott van, hogy mit tekintünk kispolgári beállítottságnak, hanem ott, amikor ha valami kispolgári beállítottság, azt el akarjuk ítélni, el akarjuk intézni, meg akarjuk szüntetni és meg akarjuk semmisíteni.

[01:36:23](#)

Szóval nyelvileg mindenki elfogadta. És hát ez volt az egész Lukács iskolának is a fából vaskarika funkciója, hogy közvetíteni egyfajta más humánusabb értékrendet, de annak a fogalmi apparátusnak a segítségével, amelyet a hatalom hordozott. És hát ebben az értelemben én ma biztos, hogy elfogadom a Konrád-Szelényi féle könyv, de még különösebben a Szelényinek van később a *Critique*-ben, az angliai *Critique*-ben egy cikke, ahol hát tulajdonképpen azt a fajta ellenzékiiséget, amit ők a könyvükben teleológiai kritikának neveztek, tehát amelyik állandóan a rendszeren önmagát kéri számon. Önmaga ideál típusát kéri számon, ugye?

[01:37:17](#)

Ezt a teleológiai kritikát kvázi őfelsége ellenzékeként jellemezte vagy jellemezték még a könyvben, és ezt én teljesen elfogadom. Teljes joggal Lukács élete végéig megmaradt őfelsége ellenzékének akkor is, amikor kizárták a pártból, akkor is, amikor Romániába deportálták, soha nem tudott ezen túllépni. Hát ez már egy másik történet tulajdonképpen, hogy miért úgy kerül sor, hogy szívesen elmondok, de hát azért ez már nem tartozik '68-hoz.

[01:38:04](#)

Kérdező 1: Lehet nem '68-cal kapcsolatban is kérdezni?

[01:38:06](#)

Vajda Mihály: Lehet, erről a hallgatóságot kell... én bármilyen kérdésre válaszolok, amire tudok de...

[01:38:18](#)

Kérdező 1: [...] filozófiát tanulunk gimnáziumban vagy főiskolán [...] marxizmust [...] mit tanítanak nyugaton?

[01:38:28](#)

Vajda Mihály: Kérem szépen, hát meg kell, hogy mondjam, hogy elég sok marxizmust. Mondjuk Angliában szinte csak azt. Az akadémiai értelmiség az teljesen megveszekedett marxistává vált, de ennek ellenére, hogy mit tanítanak nyugaton, ez a kérdés tulajdonképpen innen fogalmazódik meg. Nem kritika, nincs ilyen, mindenki azt tanítja, amit gondol, hogy aztán hogy ki mit gondol, hát ez már.

[01:39:01](#)

Kérdező 1: Tehát mindenki azt tanítja, amit gondol?

[01:39:03](#)

Vajda Mihály: Azt.

[01:39:06](#)

Kérdező 1: Jó. Csak, mert én a Marxot nem elítélni akarom, túl kicsi [...] részemről, mert az, hogy amit itt Marxnak tulajdonítanak vagy kiragadnak tőle, az más kérdés, mint amit ő leírt. [...] szóval azért erre kíváncsi voltam [...]. Tehát ott az, hogy mire mész [...]

[01:39:22](#)

Vajda Mihály: Abszolút, véleményem szerint. Pontosabban, kérem szépen, bonyolultabb ennél a dolog. Úgy van, hogy van, mondjuk egy filozófia tanszék. A filozófia tanszéknek abszolút és megingathatatlan joga van arra, hogy azt hívja meg egy megüresedett állásra vagy egy megszerzett új státuszra, mert hát a költségvetési szinteken, ott is így történik a dolog, mint itt, akit akar. Tehát ha van egy tanszék, amely többségében mondjuk neotomistákból áll, akkor az új tag is neotomista lesz, mert mindenki a barátját hívja. Az ember mindenütt ember, kérem szépen.

[01:39:59](#)

Erről ne feledkezzünk meg. Vagy ha marxista éppen a tanszék, az megingathatatlanul marxista marad, mert senki nem fogja az ellenséget meghívni. Ugye a megüresedett állásra. De elvileg mindenki elismeri mindenkinek azt a jogát, hogy mint meghívott egyetemi tanár, kinevezett egyetemi tanár, azt tanítson, amit akar. Na, most ha már a Marxot említette, tényleg nem az a baj a Marxszal, hogy marxista volt, ami ellen ő nagyon is tiltakozott mindig, hogy én nem vagyok marxista, inkább Marx vagyok, mondotta mindig. Nem az a baj és nem vele van a baj, mert becsületszavamra, nekem a Platón tanai, bár a Platón nagyobb filozófusnak tartom, sokkal károsabb Marxnál. De a Platón politikai tanai még kevésbé tetszenek, mondjuk, mint a Marxé.

[01:40:56](#)

A probléma nem ez, a probléma az, hogy a Marx tanítását, amelyiket lehet érdeklődéssel olvasni, lehet azt mondani, hogy ez valami érdektelen, tulajdonképpen semmi újat nem mond az elődökhöz, Fichtéhez és Hegelhez képest, sok mindent el lehet mondani róla. Na de hát édes istenem, hát van ilyen filozófia meg olyan filozófia. Van olyan filozófia, amit szeretek, van olyan, amit nem szeretek. Tanítani minden jelentős filozófust kell, mondjuk a filozófia szakosoknak. A baj csak az, amikor valakit államvallássá tesznek.

[01:41:31](#)

És attól kezdve, hogy mi a más a megítélése. Én ma, ha azt mondom, hogy nem vagyok marxista, akkor legfőképpen nem azért mondom, mert én a Marx helyett teszem azt, mit tudom én Proudhonvagy Hayek tanait akarom a magamévá tenni, hanem azért, mert nem akarok egyáltalán -ista lenni. Nem akarok a gondolkodásomnak eleve valamiféle korlátokat állítani, és azt mondani, hogy eddig és ne tovább, márpedig, ha -ista vagyok, akkor eddig és ne tovább.

[01:42:03](#)

Hát mit jelent az az izmus más? Mint hogy ez a keret, ezen belül gondolhatsz, amit akarsz. Hát, ha nem megy, akkor viszont ne gondolkozz. Nem akarok -ista lenni, és tulajdonképpen szívem szerint minden embernek azt mondanám, hogy hát jó, hát persze, hát nincsen senkinek, vagy nagyon keveseknek van eredeti rendszerük. De próbáld, ha érdekel, akkor próbáld meg a világot mégis végiggondolni, ilyen meg olyan meg amolyan forrásból. És ha az elfogadott tézisek 99%-a Marxtól származik, akkor sem muszáj marxistának lenni, mert holnapután ráébredek arra, hogy na, ja, de az az 1%, az mégis egy döntő különbség. Na, nem érdekel.

[01:42:57](#)

Jó, hát én olvastam a minisztérium levelét, ott van kint sokszorosítva a bölcsészkar folyosóján, és amikor ragaszkodnak ahhoz, hogy igenis marxista-leninista filozófiát vagy ideológiát tanítanak, közgazdaságtan, satöbbi, satöbbi. Akkor itt is megint arról van szó, a szimbólumrendszerrel és a nyelvről. Mert nem igaz ám az, hogy a főiskolákon marxista filozófiát meg politikai gazdaságtant tanítanak. A fenét tanítanak. Az oktatók 90%-a ma már nem hisz benne, és nem azt tanítja. Azt tanítja tulajdonképpen, amit gondol, de nem írhatja ki az ajtóra, hogy én nem vagyok marxista-leninista.

[01:43:42](#)

A minisztérium ezt nagyon jól tudja. Hát nagyon jól tudja, hogy nem marxizmust oktatnak. Ez őt nem is érdekli, úgyis tudja, hogy senkit sem fognak meggyőzni semmiről. Nem ez a lényeg. A lényeg az, hogy elfogadjuk, hogy ennek a keretén belül kellene gondolkodnunk. Ezzel már meg van kötve a kezünk.

[01:44:07](#)

Varga György: Én a '70-es években voltam bölcész és a Kardos Pistához jártam a szemináriumra. Dialektikus és történelmi materializmus címszó alatt Descartes-t tanított, semmi mást. De azt is csak az *Értekezés a módszerről* című művét, ami, mit tudom én, 70 oldal. De hát ma is így megy, gondolom. Nem?

[01:44:35](#)

Kérdező 2: Akkor mindennek a gyökere ott [...] bárhogynézzük. Akkor beszéljünk már egy kicsit erről, hogy [...] beszéltünk ugye Csehszlovákiáról, beszéltünk [...] szomszédunk volt. De Magyarországról nem annyira. Hogy Magyarország hogy viszonyul most [...] rendszerben [...] Csehszlovákiában keményednek a dolgok. Szovjetunióban enyhülnek a dolgok. Tehát, tudjuk, Romániában mi van. [...] Magyarország ezen a rendszeren belül lesz ezt és milyen irányba megy?

[01:45:20](#)

Vajda Mihály: Negyvenhetedik szélességi fokon fekszik, és nem vagyok jós, de azt megmondhatom, hogy én mit tartanék ideálisnak, de hát mi köze ennek a realitásokhoz ugye? Én alapjában véve ideálisnak azt tartanám, ha sikerülne egy nyugati típusú jóléti államot csinálni Magyarországra. Most ez elvileg nem egy abszurdum, mert hát azért mondjuk a magyar társadalom és gazdaság és politikai kultúra mondjuk nem fejletlenebb ennek a szörnyű 40 évnek a dacára sem, mint mondjuk a görög vagy a portugál a még jobb példa.

[01:46:08](#)

Kérdező 2: [...] demokráciában [...] ez ekkora nagy hülyeségnek [...]

[01:46:13](#)

Vajda Mihály: Hogy meg kell tanulni? Nem, nem ebben van.

[01:46:16](#)

Varga György: Nem úgy kell tanulni, ahogy ők gondolják. Ez különben van igazság, csak másképp, ahogy ők gondolják.

[01:46:26](#)

Vajda Mihály: Hát hogy úgy mondjam, az első dolog az, hogy meg kell tanulni, hogy hát persze, hát senkitől sem követelek, mondjuk egy hősie önfeláldozását, alapján véve ez az egész 19. századi hősrómantika végtelenül távol áll tőlem. És túlságosan is része a kommunista mitológiának ahhoz, hogy szeretni tudjam. Na, de ennek ellenére bizonyos értelemben anélkül a civil kurázsi nélkül, hogy azt mondom, hogy nem érdekel, hogy mik a következmények, én a saját álláspontomat képviselem, és nem a hivatal álláspontját. Szóval, hogy az a hivatal az számomra nem szent. Hát például ezt Kelet-Közép-Európában nem nagyon volt módjukban megtanulni az embereknek. És nem hiszem azt, hogy az egyik napról a másikra megy.

[01:47:29](#)

Kérdező 2: A gyártás [...]

[01:47:33](#)

Vajda Mihály: A természetességét, kérem szépen. Azt, hogy természetes legyen az, hogy a többségnek igaza van. Most itt egy totális skizofrénia van ebben az országban. Ugyanis egyrészt mindenki meg van arról győződve, hogy többségnek egyáltalán és soha nincs igaza. Tehát amit mond, annak mindig csak az ellenkezője az igaz, másrészt azért abban az értelemben, ahogy a magyar közmondás is mondja, hogy mondj igazat és beverik a fejed. De hát miért akarnám, hogy beverjék a fejemet? Az természetes, hogy azt mondom, amit megkövetelnek. Tehát igaza van, mert mit jelent az, hogy valakinek igaza van? Azt jelenti, hogy igaza van, hogy követik. Ugye?

[01:48:14](#)

Hát, mi, az, hogy helyesen írja le a tényeket? Így is lehet fogalmazni azt, hogy ez az igazság, de mik azok a tények? És honnan tudjuk, hogy mikor írjuk le helyesen a tényeket? Hát jó, most én nem vitatom azt gondolom, hogy ezek a papírlapok fehérek, hogy minden valószínűség szerint akkor mondom az igazat és azt mondanám, hogy ezek a papírlapok feketék, akkor valami nem igazat mondanék. Na, idáig még úgy valahogy elmegy ez a dolog. Na de hát pontosan azokban a kérdésekben, amit vitatunk. Ahol az egyik meggyőződéssel ezen az állásponton van, a másik azon.

[01:48:50](#)

Hát nem tudjuk, hogy mi az igazság. Na, most például ez is hozzátartozik egy demokratikus beállítódáshoz, hogy az ellenfelem álláspontját akkor is tisztелеm, ha radikálisan ellentétes az enyémmel és nem feltételezem róla, hogy hazudik. Bár tudom. Ez egy nagyon fontos dolog. Kérem Bibó Istvántól lehet ezt a legjobban megtanulni, hogy hogyan kell úgy elemezni a dolgokat, úgy viszonyulni a dolgokhoz, mintha az ellenfél tényleg azt akarná, amit mond. Ha és ez az állandó közép-európai gyanakvás, hogy a másik úgyis hazudik. Persze, tényleg hazudik. Tudjuk, folyton hazudik.

[01:49:39](#)

Ennélfogva mi is folyton hazudunk. És mindenki hazudik. Na de ennek csak egy módon lehet véget vetni. Egy szép napon elkezdjük azt mondani, hogy jó, én szó szerint veszem azt, amit mondasz. Tudom, hogy te elvileg hazudhatsz, de én szeretnék abból kiindulni, hogy te nem hazudsz. És egész biztos vagyok benne, hogy ez a fajta magatartás elbizonytalanítja azt az ellenfelet. Tényleg elhiszik, hogy én ezt akarom? Hátha tényleg akarom.

[01:50:14](#)

Kérem szépen, ezek a demokratikus játékszabályok, szóval ilyen dolgokat, most ezek csak példák és szándékosan kiéleztem és elviccelem őket. De tényleg meg kell tanulni ezeket a dolgokat. Enélkül nincsenek demokratikus játékszabályok. Nem az a demokrácia, hogy meg kell tanulni választani kettő között is, mert eddig mindig egy között választottunk, hát azt könnyű megtanulni.

[01:50:41](#)

Nem. A másikhöz úgy viszonyulni, mit mondják, hát tulajdonképpen meg kell tanulni a kanti kategorikus imperatívuszt. Tehát úgy cselekedni, mintha. És úgy viszonyulni a másikhöz, mintha. A másiban a személyt tisztelni, holott azt hiszem, hogy abban a konkrét személyben semmi tisztelni való nincsen. A hatalom mocskos szolgája és mégis. És mégis.

[01:51:13](#)

Szóval ezt megtanulni nem igaz, hogy ezt nem kell megtanulni. Na, jó, de hát ezzel nem felejtünk el. Megpróbálom elmondani, hogy én hogy látom a mai magyar helyzetet, mert nem

akarok kibújni a válasz alól. Én azt látom, hogy a jelen pillanatban a hatalom tökéletesen elbizonytalanodott. Fogalma sincs, ő maga mondja önmagáról, hogy elvesztette a közvélemény bizalmát. Minden nap elmondja, hogy sajnos elvesztettük. De igen, hát ez egy fantasztikusan karakterisztikus helyzet. Egy hatalom egyrészt makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy de, a hatalom az enyém. Másrészt ő maga mondja, hogy ja, de ez nem alapszik semmin, mert teljesen elvesztett, elvesztettük a közvélemény bizalmát. Mi meg is érdemeltük, mert mindent rosszul csináltunk, de hát viszont csak bennük van a jövő záloga, szóval ez a teljes konfúzió.

[01:52:12](#)

Na de a vice másik oldala az, hogy az a bizonyos közvélemény, meg a kritika meg minden pontosan ugyanennyire össze van zavarodva. Csak egy új mitológiát tudunk, kérem szépen, én is azt adtam ma elő. Hogy ugye, hogy a működő modern gazdaság egy modern ipari társadalomban csak az önszabályozó piacgazdaságon alapulhat. Numero egy, numero kettő, az a politikai keret, amelyen belül ez működtethető, az egy reprezentatív, pluralisztikus demokrácia. Kérem, ez egy új mitológia, mert nem ezt kéne tudni elmondani. Azt kéne tudni elmondani, hogy ebből az állapotból hogy jutunk el ahhoz az állapothoz. És erre vonatkozóan nem nekem, én egy szerény filozófus vagyok, de senkinek, aki igazán tud politikában gondolkodni, mert én szeretek írni politikai elemzéseket, az egy másik dolog, az egy filozófiai ügy, de még sosem volt egyetlen ötletem sem, hogy ma mit kéne csinálni. De aki folyton azzal foglalkozik, hogy elmondja, hogy mit kéne csinálni, annak sincs egy árva ötlete sem, hogy hogy lehet ettől eljutni addig. És ezért van az, hogy tulajdonképpen a kialakuló ilyen, hát mondjuk ki, hogy pártszerű képződmények, mint Demokrata Fórum, meg most a Hálózat úgy nevezni már magát, hogy Szabad Demokraták Szövetsége, meg Új Márciusi Front. Mondjuk, hogy ezek.

[01:53:41](#)

Hogy hát, ha megnézzük a programjukat, tulajdonképpen semmiben sem különbözik. Mindegyikben benne van az, amit előbb elmondottam. Aztán egyikben sincs benne az, hogy mit kéne csinálni. És aztán mégis tudjuk, hogy ezek radikálisan különböznek egymástól. Miért? Hát mert a Demokrata Fórum az a népiesek, a Hálózat, az a demokratikus ellenzék, ilyen liberális, radikális demokraták. Az Új Márciusi Front, azok pedig a reformkommunisták vagy szociáldemokraták, édesmindegy. Na de mi ez? Ez csak valami ilyen múltbeli reminiscenciák meg ilyen zavaros érzések, program nincs.

[01:54:25](#)

Na, most mi adódik egy ilyen szituációval? Ha gazdaságilag megyünk tovább lefele, így van? Amire elég nagy sanszok látszanak lenni, ha a kormánynak ennyi sok ötlete van, mint amennyi van. És senki tőlük átvenni nem tudja ezt a kormányzati funkciót. Akkor egy idő után eljutunk abba a helyzetbe, amikor nem csak az ország alsó 30%-a él elfogadhatatlan életkörülmények között, mert körülbelül hát mindenki úgy saccolja, hogy ez most 30%.

[01:55:07](#)

Hanem elkezdi éreztetni a hatását ez a gazdasági lefelé menés a középrétegeknél is, amelyek a rendszer pillérei és támaszai. Abban a pillanatban nyitott a kérdés, hogy mi történik? Kérem szépen, úgy néz ki, mintha az országban mindenki politizálnia, mert a *Magyar Nemzet* egy ellenzéki lap lett, hatszáz ellenzéki újság, mit tudom én micsoda, minden egyetemen ilyen beszélgetések folynak, mint most itt.

[01:55:38](#)

Ez, ha a lakosság 5 százaléka, akkor sokat mondok. 95% csöndben van, vár, érzékeli, hogy minden rossz lesz és érzékeli, hogy senki nem tud semmit tenni, hogy azok az értelmiségiek ott csak fecsegnek. Milyen igazuk van. És nem csinálnak semmit. Én azt hiszem, hogy ebből előbb-utóbb az következik, hogy ha jönne egy karizmatikus vezér, aki a magyar nemzeti rendet, nem akarom azt mondani, hogy a nemzeti szocializmust, megvalósítani kívánja, akkor azok után mennének az emberek. Na, hát ez az egyik és nagyon negatív alternatíva, amelyet látok. A másik alternatíva az, hogy valahogy meggyőzni a nyugatot arról, hogy ne csak verbálisan hangoztassa, hogy Európa egysége meg minden ördög. Most fölébredtek az utolsó három évben, és rájöttek arra, hogy mégiscsak csúnya és önző dolog volt, hogy Európa határát a Rajkához és az Elbához tenni.

[01:56:42](#)

Hát úgy hívták magukat, hogy Európai Gazdasági Közösség, ugye? Nem nyugat-európai vagy még csak nem is nyugat és dél-európai, hanem európai. Ami attól keletre van, az nem Európa. Na, kérem szépen, hát aztán mi is mondunk olyanokat, hogy ami viszont mi tőlünk keletre van, az tényleg nem Európa. Na, hát most akkor döntsük el, hogy hol van az Európa határa. Mindegy, de most a tőlünk nyugatra lévő Európát meggyőzni arról, hogy elemi érdeke, hogy minket

Európának tekintsen, és valahogy hozzásegítsen ahhoz, hogy kimásszunk ebből a kátyúból. Ez nem az, hogy a zsebébe nyúl, és ad egymilliárd márkát, és azt mondja, hogy egyétek meg szegények.

[01:57:25](#)

Mert hát most mindig ez történik. Nem várják ők vissza azt az egymilliárd márkát, akkor azt odaadtuk, karitás, rendben. De nem használ semmit, mert tényleg megesszük, és egyre gyorsabban esszük meg. Hanem, kérem szépen, azt kéne, hogy azt mondani, hogy nem. Most megvettem ezt és ezt az üzemet, itt én határozom meg a munkabéreket, én határozom meg a munkafeltételeket, én határozom meg a piaci feltételeket, satöbbi, satöbbi és különben nem adom a pénzt.

[01:58:01](#)

Ezt nem szeretik tenni, szerintem két okból. Egyik a politikai bizonytalanság. És mi van, ha három év múlva újra gyűnnek azok a kommunisták és államosítanak? De szerintem ez a politikai bizonytalanságnak a kisebb faktora a szemükben. Az erőteljesebb faktora az más. Erőteljesebb faktor az, hogy itt káosz lesz és a káoszba nem érdemes invesztálni. Kérem szépen, én életemben egyszer láttam azt a bizonyos mitikus alakot, azt a George Sorost, aki eltart bennünket, ugye.

[01:58:41](#)

És akkor valami egy olyan este volt, ahol éppen ott volt egy ilyen baloldali dél-afrikai fehér költő. Ilyenből is valószínűleg kevés van, meg még valamilyen dél-afrikai érdekeltségű egyének, és akkor a Soros egy hosszú beszélgetésben makacsul azt magyarázta, hogy ő elment Dél-Afrikába, körülnézett és ő abba az országba nem invesztál. Ő ugyan egy valamiféle demokratikus megoldást szeretne látni, de ha ez egyáltalán valahogy létrejöhet, nem jöhet létre békés eszközökkel. Ott még valami nagy káosz, véres felfordulás fog bekövetkezni. Ebben ő nem ad pénzt.

[01:59:21](#)

Tehát azt hiszem, hogy az alapvető kérdés az, hogy valamiféleképpen, hát kéne akármilyen, de a stabilitás látszatával rendelkező, hogy úgy mondjam, valamit itt létrehozni. Na, hát ezt hogy lehet, ezt én nem tudom. Itt most már kibújok a válaszáadás alól, fogalmam sincs.

[01:59:49](#)

Kérdező 3: Én szeretnék a '68-as témához egy kicsit visszatérni. Mégpedig igaz, hogy [...] jugoszláviai vendégek. De az ő szemszögükből majd nyilván hallani fogunk ebből valamit, de amit kérdezni szeretnék, az a praxis-kör. Mert, hogy annyi mindenféle fölöröppen meg így halljuk, hogy praxis-kör így, meg milyen jó Marković, meg minden, de úgy különösebben nem nagyon tudunk róla, hogyha erről mondana valamit.

[02:00:16](#)

Vajda Mihály: Jó. Nos, hát a praxis-kör tulajdonképpen nem Mihailo Marković, mert nem Belgrád. Hanem Zágráb. A *Praxis* eredetileg zágrábi lap volt és a Korčulai Iskola, amelyet a praxis-kör szervezett, egy zágrábi, tehát horvát dolog volt. Na, most, kérem szépen, mi volt ez a praxis-kör? Tulajdonképpen a zágrábi filozófusoknak egy mondjuk nálamnál olyan 5-10, inkább 10 évvel idősebb generációja, volt partizánok, akik hát természetesen lelkes Marxistaként és kommunistaként lettek filozófia oktatók, többnyire filozófiáról van szó, a zágrábi egyetemen.

[02:01:09](#)

De Jugoszlávia nyitottabb volt, mint a szovjet láger országai. És ennek a nyitottságnak az eredményeképpen ők mozogtak a világban már akkor, amikor hát mondjuk egy cseh vagy egy magyar értelmiségi filozófus nem is nagyon álmodhatott arról, hogy nyugatra megy, meg nem tudom én micsoda, tehát tulajdonképpen az '50-es évek végén, '60-as évek elején, és elkezdtek nyitottabban gondolkodni. Bizonyos értelemben, hát kezdtek legfőképpen valahol egzisztencializmus és marxizmus, fenomenológia és marxizmus, fundamentálonológia és marxizmus összekapcsolásában gondolkodni, és ebből végül is kibontották valamit, amit úgy jellemez, azért is *Praxis* a lap címe, a kör neve, minden, amelyik tulajdonképpen a világ interpretáció súlyát megmaradván, mit jelent ez, mit nem jelent most, az más kérdés, marxista

kerek között, a gondolkodásmódját vagy a világnak a súlyát a *Praxis* az emberi gyakorlatra tenni, az emberi alkotótevékenység az, ami alakítja a világot.

[02:02:37](#)

És nem a termelőerőknek egy ilyenfajta absztrakt fejlődése, ahogy ez a hivatalos marxizmusnak az álláspontja volt, amelyikben tulajdonképpen állandóan szó volt az emberről, de ugyanakkor az ember mégsem létezett. Valahol a termelőerők önmagukat fejlesztették, aztán amikor erre rá lett kérdezve, az ember is termelőerő, de valahogy ez végtelen zavarosan lett előadva *Praxis* filozófia. Na, most mihez mentek ők vissza a marxizmuson belül?

[02:03:04](#)

Mindenekelőtt Korschhoz, Karl Korschhoz, a *Marxismus und Philosophie, Marxizmus és filozófia* című művéhez, amelyet ha jól sejtem, ugyancsak '23-ban publikált és Lukácsnak a *Történelem és osztálytudatához*, amely ugyancsak '23-ban született, mint egységes mű. Hát, aki ismeri, az tudja, hogy ez egy cikkgyűjtemény tulajdonképpen, de nagyon is egységes magva van, és a középpontjában, valahol a szubjektumok és az objektumnak az az egysége áll, amelyet tulajdonképpen csak a forradalmi aktivitás valósíthat meg. Tehát ez volt Lukácsnak ez az egyetlen olyan periódusa, amikor a szubjek-objekt identitás tulajdonképpen nem csak az esztétikai szférában valósult meg, hanem valahol a politikai cselekvés vagy a társadalmi cselekvés szférájában is.

[02:03:57](#)

Na, most, mindez akkor érdekes volt, bomlasztotta azt a fajta szörnyű merev dogmatikus egységét a marxizmusnak, amelyik tulajdonképpen megkérdőjelezetlenül létezett a közép-európai marxista agyakban, talán Lengyelországot kivéve. Lengyelországot kivéve, és megmondom, hogy miért. Lengyelország nagyon furcsa ország és én nem állítanám, hogy a polgári fejlettségnek egy magasabb fokán állt volna valaha is, mint mondjuk Magyarország. Sőt, inkább az ellenkezőjét hiszem. De ennek ellenére volt egy sokkal szélesebb olyan értelmiségi réteg, amelyik sokkal nyitottabb volt a polgári világ felé, mint a magyar értelmiség, mondjuk. Amire megint megvan a világos történelmi magyarázat.

[02:04:50](#)

A magyar értelmiségnek az a része, amelyik a századforduló táján egy hatalmas lett, egy második reformnemzedéknek nevezik ma sokan, nyitott a világ felé és létrehozott egyfajta nyugatra tekintő, és hogy úgy mondjam, ilyen széles látókörrrel rendelkező gondolkodást. Létrehozták a magyar szociológiát, jog elméletet, hát most neveket sem kell sorolni. Ez a része mind odakozmált '19-ben. És emigrált. És itt maradt valami, hát, ami nagyon is kelet-európai provincializmusnak nevezhető. Lengyelországban ez nem történt. Lengyelországban volt modern tudományelmélet, analitikus és pozitivistá filozófia volt egy nagyon színvonalas katolikus filozófia.

[02:05:45](#)

Volt fenomenológia erről már Mingarden(?) és így tovább. Marxizmus nem tudott megmaradni úgy és nem lehetett totálisan elnyomni mindezt, ezt hozzá kell tenni. A Marxizmusnak valahol konfrontálódni kellett ezzel. Egy Leszek Kołakowski Magyarországon nem lett volna lehetséges. Valaki, aki egy, hát hogy így mondjam, egy fantasztikusan nyitott marxizmust kreált, olyannyira nyitottat, hogy ottan nagyon hamar oda is hagyta. Magyarországon volt ez a kelet-európai provincializmus.

[02:06:20](#)

És akkor hirtelen betört egy Lukáccsal tulajdonképpen valahol egy kulturáltak tűnő marxista filozófia. Most én nagyon keményen fogalmazok, amikor ezt mondom, hogy kulturálnak tűnő, mert maga Lukács György tényleg egyike volt a legkulturáltabb embereknek, és nem csak filozófiában, hanem akit valaha is ismertem. De ha el tetszik olvasni egy olyan kötetet, ne tessék, mint a *Polgári filozófia válsága* vagy *Az ész trónfosztása*, akkor abból kiderül, hogy a nevek, hemzsegek olyan nevek, amelyek más marxisták írásaiban, hát biztos nagyítóval sem találunk meg.

[02:07:01](#)

De hát az egész egy skolasztikus csűrös-csavarás. Meghamisítások tömegei és így tovább. Na, most ez csak ez létezett. Lengyelországot kivéve nem volt, ez volt még a legjobb hát uram bocsá, ez a legjobb. Mit csináljunk. Most a *Praxis* hozott egy más szellemet. Egy szellemet, hogy lehet nyitni, hogy meg lehet próbálni végiggondolni, hogy mégis nincs-e annak a

Heideggernek valamiféle relevanciája ránk. Hogy nem csak a mindentudásnak a piedesztáljáról kijelenteni, hogy elég okos ember volt az a Heidegger, de hát lévén a polgári szemléletmódja nem tudta átlátni, hogy. Kérem, az én Husserl könyveim is így néznek ki.

[02:07:44](#)

Egész jól megértettem a Husserlt, de néha valamiért bele kell lapozni, amikor egész jól megérttem, de a végén mindig kiosztom. Elmagyarázom neki, hogy ja, persze, ha marxista lettél volna és nem lettél volna Edmund Husserl, akkor mindent sokkal jobban megértettél volna. Na, kérem szépen, itt hozott egy új légkört a *Praxis* és azt kell, mondjam, hogy ez alapvető jelentőségű volt az egész kelet-európai filozófia számára. Karel Kosík nem létezhetett volna a praxis-kör nélkül.

[02:08:13](#)

A magyar budapesti iskolának nyitása a világ felé nem létezhetett volna a praxis-kör nélkül. És tudják mi a furcsa? Hogy a praxis-kör aztán úgy maradt. És az, amit ma tőlük olvasni lehet, az ugyanaz, mint amit '68-ban lehetett olvasni, és éppen ezért már el se lehet olvasni. Akkor az egy világtörténelmi érdem, ez túlzás, de mindenesetre Kelet-Közép-Európa történelmi érdemük volt, de úgy maradtak, nem fordultak tovább ebből. Hogy miért, hát ezt nem tudom, ezt lehetne elemezni.

[02:08:54](#)

Kérdező 4: Az ön előadásain elhangzott egy kérdés, hogy a '68-as események miatt jól döntöttek-e volna a szovjet beavatkozás nélkül [...] erre szeretném, ha erre válaszolnának.

[02:09:03](#)

Varga György: Válaszolni erre nem tud senki, szerintem. Tehát nem, a mohácsi csatát a magyarok megnyerik, mi lett volna? Tehát én nagyon szkeptikus vagyok, ugyanúgy, ahogy Vajda Mihály a szocializmus reformálhatóságát illetően. Az biztos, hogy ez egy teljesen abszurd feltételezés, mert teljesen nyilvánvaló, hogy az akkori Szovjetunió, az akkori NDK, az akkori Lengyelország, ezeknek a kisebb államoknak a szerepét nem húztam eléggé alá. Ez hiba volt. De nem szabad elfelejteni, hogy a sajtóvesztettség az az NDK-ból indult meg. Szóval valami hihetetlen hangon írtak. Úgy, mint a románok ma Magyarországról.

[02:09:52](#)

Ha mindez nem lett volna vagy valamilyen csoda folytán tolerálták volna ezt a dolgot, akkor először is Magyarországon is másképp alakultak volna a dolgok. Az biztos, hogy itt a reform nem állhatott volna le. Hogyha leállt volna, akkor is, hát ezek a „*volnák*” a történelemben borzasztóan lehetetlen és nehéz kérdések, de szkeptikus vagyok afelől, hogy nem lenne-e Csehszlovákiában ma is válság.

[02:10:22](#)

Mert azt nem élik meg Pozsonyban vagy a Bodroghözben, talán úgy, mint ahogy az ember ezt kívülről látja. Olyan valaki, aki állandóan foglalkozik ezzel az országgal meg járt oda gyakran, meg rengeteg barátja van.

[02:10:36](#)

De lett volna válság, csak másfajta válság lett volna. Én azt hiszem, hogy a magyar válságnak egy csomó előnye van a csehszlovák válsággal szemben. Szóval tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy másfajta válság alakult volna ki, mert a szocializmusnak egy óriási nagy hibája van, hogy működésképtelen. Ezt különben Vajda Mihály sokkal részletesebben leírta, pontosabban, nem akarom, én nem akarok erre visszatérni.

[02:11:00](#)

Azt hiszem, hogy Csehszlovákiában így egy sokkal totálisabb válság lett. Tehát végül is egy ország, ez egy nagyon hamis mutató persze, de a világ első tíz ipari hatalma közé tartozott a két háború között. És hol tart ma? Ugye, gazdaságilag. Most Magyarország nem zuhant ekkorát relatíve. Sőt lehet, hogy az európai sorrendben elfoglalt helye talán előkelőbb is, mint a háború előtt volt. Tehát az ördög tudja. De Csehszlovákiának ez egy óriási csapás, ez az eltelt 20 év.

[02:11:32](#)

Frankenben részt vettem egy szemináriumon most az ősszel, amit a cseh emigráció rendezett. És hát ott ugye a különböző évfordulókról volt szó '18-ról, '38-ról, '48-ról, '68-ról, és a hogyan tovább kérdéséről. És ott egy marxista közgazda, Jiří Sláma, aki változatlanul marxista, de nagyon érdekes jelenség, hogy a cseh emigrációnak egy nem is olyan érdekes, hiszen ezeket a reformmarxistákat eloldozták(?), ugye olvastuk a *Lisztinek*(?) a szerkesztőségét, csupa ismerős

név. Ugye csupa marxista és ott a Jiří Sláma, az egy nagyon részletes és jó előadást tartott arról, hogy hogyan devasztálódott, hogyan épült le a cseh ipar.

[02:12:17](#)

Az egész csehszlovák gazdaság. És hogy mennyire kilátástalan a helyzete. Szóval azt hiszem, annyiból más lenne a helyzet, hogy nem lennének ilyen óriási gazdasági, mert annyira rosszak a gazdasági mutatói Csehszlovákiának, hogy azt nem tudja senki fölmérni, aki nem lát ebben pontosan bele. Szóval nem lenne ilyen éles a válság. Azt hiszem, mint ahogy a magyar reformlépések nem történtek volna meg, mert valami azért történt a '60-as évek végén meg a '70-es évek végén, amikor megint megijedtek, hogy itt jön megint egy válság. Meg itt voltak ilyen reformlépések, meg visszalépések, tehát erre úgy lehet tulajdonképpen válaszolni, hogyha a magyar reformlépések nem történtek volna meg, még rosszabb lenne a helyzet.

[02:12:59](#)

Hát Csehszlovákiában meg valamivel jobb lenne a helyzet, de nem hiszem, hogy egy demokratikus rendszert vagy akár egy igazán liberális és toleráns rendszert lehetne, mert a tolerancia alapszó, ezt te is most így próbáltad a demokráciával kapcsolatban magyarázni, egy másokkal szemben toleráns rendszert lehetett volna létrehozni. Nem hiszem. Nem hiszem és borzasztóan hiányzott már akkor valami, ami a mai magyar válságnál is a legnagyobb hiányérzetem és a te kérdésedben hangzott el, hogy az a nagy probléma, hogy ez a 95%, akiről beszéltél, nem tudja artikulálni a maga politikai akaratát.

[02:13:39](#)

És borzasztó nagy veszély, hogy ki lesz az, aki artikulálni fogja. Mert valóban nincs Magyarországon ma olyan politikai alternatíva és Csehszlovákiában sem volt '68-ban, mert az Elkötelezett Párton Kívüliek Klubja az nem volt egy politikai program. Tulajdonképpen a KSČ-t, a Csehszlovák Kommunista Pártot, irányzatát és reform törekvéseit, akkor nagyon radikálisnak tűntek. Azokat támogatnám. De ma elolvasván, hát itt utaltam is rá, tulajdonképpen ma Magyarországon sokkal vadabb dolgok hangzanak el és sokkal tovább megy. Talán a sajtószabadság nem olyan teljes, mint '68-ban volt.

[02:14:19](#)

De Dubček ezt ma már visszaszívna, ugye Bolognában kijelentette, hogy talán túl sokat engedtünk meg magunknak a sajtószabadság területén. Ez egy jó nagy marhaság persze, de hát. Nem volt politikus soha persze, hogy nem. Ma sincs Magyarországon politikus gyakorlatilag, nincsenek politikusok. És az a baj, hogy a 95%-a az embereknek ma, Csehszlovákiában aktívak voltak, tehát ott valamit lehetett volna változtatni. Tényleg aktívak voltak. A szüleiteket megkérdezitek, meg fogják mondani, hogy tényleg aktívak voltak az emberek.

[02:14:53](#)

Kérdező 5: És mi a helyzet ma a lehetőségekkel?

[02:14:56](#)

Varga György: Csehszlovákiában? Hát, amit itt a végén mondtam, az az, hogy a felhalmozódott gazdasági, társadalmi, szociális és politikai feszültséget megpróbálják. Ugye nálunk, azt hallottam valakitől, hogy Groß(?) kolbász a gumibotra, a Jakeš kolbásszal lekezelni. Páncélkocsikkal hajtani az óvárosi téren a tüntetők közé meg vízágyúkkal meg farkaskutyákkal.

[02:15:25](#)

Ez nem megoldás. Ez csőd. Mi lesz utána? Nem tudom. Ott se tudom, mert ott se látok még, ugye hogy a párt likvidálta magát meg a reformerőket a párton belül, nincs olyan, ami még valami viszonylagos alternatívát is meg tudna fogalmazni. Nálunk ugye az a probléma, hogy nincs egy olyan erő, ami egy demokratikus alternatívát, valóban működőképes koncepciót tudna letenni az asztalra. Azt, hogy embereknek ezt kéne csinálnia. Bocsánat, ezt kéne csinálni.

[02:15:52](#)

Csehszlovákiában még az sincs, hogy ehelyett a kommunizmus helyett azt a kommunizmust kéne csinálni, azt a jobbikat, amiben nem verik meg annyira az embert, csak egy kicsit. Én nagyon borzasztó pesszimista vagyok. Én azt hiszem, hogy Csehszlovákiában annak ellenére, hogy a lakosság pszichológiai tűrőképessége, főleg a cseheké sokkal nagyobb, mint Magyarországon, könnyen felrobbanhat ez a dolog. Olyan félelmetes mutatók vannak a környezetvédelem, szóval olyan pusztuló ország, hát ezt látod, Magyarországhoz képest is pusztuló ország és valamikor nagyon gazdag ország volt.

[02:16:33](#)

Az éves nemzeti jövedelmüknek a 100%-a fekszik eladatlan áruként raktáron. Ugyanennyi, körülbelül, vagy még több elkezdett és be nem fejezett nagy beruházásokban. Hát ez a totális csőd. Ez a totális csőd ez a mutató 20-30% körül van a fejlett nyugati országokban, nálunk 40-50. Az is borzalmas. A második az nem, az változott azóta. Hát én nem vagyok közgazdász, de ugye? És hát a tökéletes politikai terror meg az, hogy kijelenti a kormányfő is meg a párt első titkára is, hogy semmiféle dialógusról szó sem lehet. Ez nem vezet sehova, ez nem vezet sehova. Hogy mi lesz? Én nekem a tippem az, hogy valami csúnya bukás, valami csúnya bukás.

[02:17:15](#)

Itt Magyarországon egy lassú, az én tippem egy lassú leépülés. Én látok valami egészen halvány reménysugarat, de csak azért, mert látom Csehszlovákiát is és van valami összehasonlítási alapom. De csak ezért. Én nem tudok konkrét választ adni. Mi lett volna, erre se. Valószínűleg sokkal jobb lenne a helyzet.

[02:17:36](#)

Kérdező 6: Én azt szeretném kérdezni, nem tudom, hogy lehet-e erre válaszolni, hogy vajon egy ország, amelyik a polgári fejlettségnek egy relatív magas fokán áll, a kelet-közép-európai országok [...] leginkább, hogy miért van(?) egyike azoknak, akik a leginkább ez a leépülés útjára jutottak?

[02:18:00](#)

Varga György: Igen. Azért, pont azért, amire utaltam is.

[02:18:05](#)

Kérdező 6: [...] erőszakolta ez a fajta még nagyobb nyomást és [...]

[02:18:13](#)

Varga György: Igen, hát ez, amit az '50-es évek pereiben mondtam, és hogyha itt a Kapannak(?) a könyvét elővesszük, hátul van egy táblázat, hát ott van a nagy pereknek a sorozata. Nem tudom hány százezer ember inter-, éppen az az oroszok, tehát ugye a sztálini

birodalmi vezetés pontosan tudta, hogy melyik országot kell a legjobban elintézni. Szóval itt nem csak olyan nagy perek vannak ám, hogy párton belüli nagy perek, mert nálunk is persze kivégeztek nem egy embert, akinek semmi köze nem volt a párthoz.

[02:18:43](#)

Kérdező 6: Ez nem tudom, hogy elhangzott-e az előadáson, mert egy idő után [...]

[02:18:47](#)

Varga György: Én azt mondtam csak az előadásban, hogy hát Csehszlovákiában volt a csatlós államok között a legkegyetlenebb ez az '50-es évekbeli terror. Itt volt a legtöbb kivégzés, itt volt a legtöbb per. Gondoljunk arra, hogy a lengyeleknél, az NDK-ban alig volt. Érdekes, hogy az NDK-ban nem volt.

[02:19:08](#)

Vajda Mihály: Hát ott még nem volt fal.

[02:19:09](#)

Varga György: Nem volt fal, akkor még el lehetett szaladni, igen. De hát ugye itt kezdődik az első ilyen nagy koncepció per '48 novemberében. És hát tulajdonképpen mindegyik szociáldemokratát, ahogy itt nézem a neveket, nem akarom őket felolvasni, mert nem mondanak semmit, de szociáldemokraták meg mindenféle polgári politikusok, akik úgymond jobboldaliak voltak, azok elmenekültek az országból '48-ban nagyrészt. Vagy pedig annyira visszahúzódtak és annyira inaktívvá váltak, hogy... De volt író per is, itt van például a katolikus írókkal, külön kis per volt.

[02:19:52](#)

Čelina(?), Zahradníček, Hovjezlak(?), Langer, Jozef, Skácel, Bečík(?), Fučík, hát ezek fantasztikus kapacitású emberek, és azért volt Csehországban is félelmetesen jó katolikus filozófiai irányzat, történelem filozófiai irányzat. Éppen ezért szóval, hogy kiirtsák. És annyira sikerült, és annyira... persze nem ilyen egyszerű, mert ugye itt az a Bach-huszár szellem ugye van, hogy a cseh tisztviselők voltak a Bach-huszárok Magyarországon, hogy a legszolgalelkűbb, a legjobban teljesítették a moszkvai gazdáik parancsait. Persze

Magyarországon nem igaz, hogy csupa tisztviselő volt. Rengeteg cseh kistisztviselő volt Bach-huszár, tehát a Bach korszakban.

[02:20:35](#)

Hát az is oka lehet, hogy nagyon is olyan partnerekre találtak a csehszlovák vezetőkben, amit szintén mondtam, hogy '29-ben olyan pártot tudott a Sztálin magának összekalapálni Csehszlovákiában, amilyet akart. Megcsinálta a maga pártját, és ezt a csapatot visszaküldte, tökéletes munkát végeztek. Persze nem volt annyira tökéletes, hogy a '60-as években, ne legyen egy nagy felfutás megint. Meg fiókból előmászás meg trezorból előmászás vagy dobozból előmászás filmek esetében, és így tovább, és így tovább.

[02:21:07](#)

Azt hiszem, hogy a terror azért volt ott a legkeményebb és azért is tudtak a legjobban lesüllyedni. Meg az is benne van, hogy ez az ország nem egy organikus egész. Szlovákiának, Csehországnak nem, szóval megosztott az ország. Magyarország, így ez a maradék ország, ez olyan egységes azért végül is. Meg a lengyelek. A lengyelek azért borzasztóan egységesek.

[02:21:32](#)

Csehek, szlovákok nem. Hát gondoljunk a Novotný bukására, amit a '68-as dolgok legelején mondtam, hogy ő is abba bukott bele, hogy voltak szlovákok meg voltak csehek. És a szlovákokat megsértette, belebukott. Sajnos. Azt kell még egyszer mondanom. És az lett volna a dolgoknak az ideális menete, hogy Novotný megmarad és ezek az emberek nem kerülnek konfliktusba Moszkvával és nem kell őket kirekeszteni ebből a végül is uralkodó pártból. Mert ez realitás volt, hogy ez a párt volt az uralkodó párt, a realitást pedig a politikában figyelmen kívül hagyni immorális dolog egész egyszerűen.

[02:22:03](#)

Hát nem tudom, tehát elég világos, amit mondok? Hogy éppen azért, mert rögtön lelőtte Mihály az elején.

[02:22:08](#)

Vajda Mihály: Hadd mondjak valamit. Hogy alapjában véve nézzük meg, hogy most mindegy, hogy '56 valami egész más volt, mint a '68. De az oroszok szemében nem volt más és az oroszok rizlingjei szemében ugyancsak nem volt más.

[02:22:28](#)

Varga György: Gondoljunk arra, mit mond a Grócz(?) ugye '68-ról.

[02:22:30](#)

Vajda Mihály: Kicsire nem nézünk. Jött, hoztak valakit és el kell intézni a dolgot. Hogy nézett ki a megtorlás Magyarországon '56-ról mondjuk '62-ig. Igencsak véres volt, igen kegyetlen volt, ezrek lettek kivégezve, tízezrek lettek bebörtönözve, százezrek lettek kidobva az utcára. '62-ben egyszer csak jön a hatalom, kinyújtja a szép kezét és azt mondja, aki nincs ellenünk, az velünk van, gyertek velünk. Az ország megy velük.

[02:23:05](#)

Alapjában véve a kádárizmusnak, mondjuk azt a 15-18 évét, amelyik hát, hogy úgy mondjam, arany betűkkel lenne beírva a magyar történelemkönyvbe, még 1000 év múlva is, ha az öregembernek van annyi esze, hogy idejében elmenjen. Hát, de akkor az lenne, hogy azok voltak a szép idők és ezek az utódok, ezek mindent elrontottak. Hát nem volt ennyi esze, mint hogy nagyon kevés politikusnak van ennyi esze.

[02:23:36](#)

Tehát egyrészt egy véres terror, másrészt aztán egy kéznyújtás az országnak, amelyet az ország nagy része elfogad. Most ne jöjjünk itt azzal, hogy őrizte keblében az '56 dicsőséges emlékét. Senki se őrzött semmit. Értelmiség aztán előszedték egy idő múlva a dolgokat. Miért volt ez lehetséges? Alapjában véve azért, mert nem voltak itt igazi demokratikus hagyományok. Tehát ez egy paternalista típusú ország és paternalista típusú beállítottságok. Ha a hatalom jó, ha nem bánik velünk nagyon csúnyán, akkor békülünk ki vele.

[02:24:22](#)

És ne is akarjunk nagyon beleszólni a politikába. Hát ez olyan huncut dolog, úri huncutság, csinálják ők. Na, most ez az „ők” hát persze sokkal meggyőzőbb, mikor az ezeréves magyar nemzet képviselője, ezek az „ők” lehetnek, azok még sokkal korruptabbak és elviselhetetlenebbek a kommunistáknál, de azoknak mégis van valahol valami tartásuk, formájuk, mit tudom én, de a kommunistákat is el lehet fogadni. Azt hiszem, hogy pont a cseh demokratikus tradíció az, ami egy ilyen megoldást akadályozott, és tulajdonképpen az a Husák egy marha okos pacák.

[02:24:56](#)

Az végiggondolta azt, hogy nem lehet a Kádár útját járni, mert ha ő nem is csinált egy olyan véres terrort, de ha csinált volna is, teljesen mindegy, ha aztán 5 vagy 6 év múlva ő is felajánlja jobbát a nemzetnek, akkor a nemzet azt mondja, hogy ja, és újra előjön, mint a farbával. Nem törődik bele abba, hogy őt hát ilyen paternalisztikus módon el akarják igazgatni, tehát teljesen igaza volt, amikor '69-ig mindenki eldönthette, hogy hova áll. '69 után azonban már nem volt pardon. Nem lehetett '73-ban azt mondani, hogy én mégis meggondoltam, mert Magyarországon lehetett.

[02:25:41](#)

Kijött '60 x-ben a börtönből, három év múlva már lehetett igen magas funkciója is, mert azt mondta, hogy megbántam, csúnya voltam, hagytam magam félrevezetni. Na de Husáknak ilyen nem lehetett előadni. Nem, nem-nem. Te a szíved mélyen demokratikus tradíciókat melengetsz. Ki veled innen. Te csak csatornapucoló lehetsz és nem csak te, a gyereked se, nem megy a gimnáziumba sem.

[02:26:12](#)

Nem megy, otthon rossz levegőt szív. Az írmagját is ki kell irtani. Teljesen igaza volt a Husáknak a maga szempontjából, de hát milyen más szempontja lett volna a szegénykémnek? Ki kell irtani ezeket a tradíciókat, akkor lesz rend és fegyelem Csehországban. Szlovákiának meg adni kell olyan előnyöket, amelyeket sem Masaryk alatt, sem Beneš alatt a demokratikus csehek nem adtak meg, sem pedig a relatíve még elviselhető, hát ilyen '60-as évekbeli Novotný

rendszerben nem kapott meg. Egy formális föderatív státuszt. Soha nem kapták meg a szlovákok. Husák megadja nekik.

[02:27:00](#)

Iparosítás, nem a csehek gyarmatai többé, erre lehetett építeni. Tehát, hogy úgy mondjam, az a fura, hogy '56 után Sztálin halálával lényegében, és ezért tartok minden strukturalista kommunizmus elemzést teljesen rossznak. Pedig nem igaz, hogy ezek az országok egyformák voltak. Egyáltalán nem voltak egyformák. Minden kommunista vezetésnek meg kellett találnia, még akkor is, ha számíthatott arra, hogy a legvégső esetben azért jönnek a testvéri tankok.

[02:27:33](#)

De azért alapjában véve azért túl gyakran mégse lehet hívni őket. Meg még egy. Hívni ugyan lehet őket, talán gyakran is. Lehetett. De azok nem a személyt mentik meg, meg a vezetők garnitúrát. Hol van már Rákosi Mátyás? A rendszert mentik meg. Na de hát az a Gomulának nem sokat segített, hogy a rendszert megmentette. Úgyhogy meg kellett tanulni az ország feltételeihez adekvát módon politizálni és adjuk meg Kádár Jánosnak, hogy az megtanult.

[02:28:18](#)

Varga György: Abban nem vagyok biztos, hogy a Husák adekvát módon politizált. Annál is inkább, mert Husák nem volt a maga ura abszolút. Ugyan a Husákra áldását adták az oroszok, de most olvastam éppen abban az ötös tisztiben van egy titkosrendőr visszaemlékezéseit egy emigráns újságban, amiben leírja, hogy hát mennyire utálták, hogy nem csak abban más dokumentumból is lehet tudni, mennyire utálták a Husákot, és mindig mondták, hogy a kihallgatott barátainak is mondták például ennek a Šilhánnak, akit említettem, hogy Dubčeket helyettesítette. Én azt jól ismerem, és hát ott a '70-es évek elején rendszeres látogatója volt a rendőrségnek, ahol a kihallgató helyiségben azért még Sztálin Jóska képe függött, és hát ott azért mindig az értésére adták nekik, hogy hát ez a Husák ez is valami reformista betyár. Ez is egy ilyen átmeneti figura. Szóval nem bíztak benne. És nagyon határozottan mondom, hogy ezek a háttérben lévő struktúrák, ezek tartják ma is Csehszlovákiában kézben a dolgokat.

[02:29:24](#)

Husákot, azt előtérbe tolták inkább meg a Strogát(?) is. Azt mondtam is, hogy úgy tűnjön ez az átmenet, mintha egy kicsit tovább lehetne vinni a reformot. De az, hogy kinyújthatták volna-e a kezüket, én nem vagyok benne biztos. Rengeteg opportunistá ember van, és az opportunistá emberekre igazán számítani lehet ezekben a közép-európai társadalmakban. Én azt hiszem, nyugodtnak kinyújtották volna.

[02:29:59](#)

Vajda Mihály: Igen, de azért ők vigyáztak, hogy ne nyújthassák.

[02:30:02](#)

Varga György: Lehet, hogy a Husák ki is nyújtotta volna, de ezek a háttérben álló emberek, ezek feltételezések.

[02:30:11](#)

Vajda Mihály: De a Husák nekem csak szimbólum, mint az adott rezsimről van szó.

[02:30:12](#)

Varga György: Jó, hát a Husák az egy elég gusztustalan figura. Most nem akarom itt védeni, de biztos, hogy szimpatikusabb, mint azok, akik a háttérből őt radikalizálták és pont ezek kerültek ma hatalomra. A Jakeš, [...] inkvizítor, és így tovább, és így tovább. Ugye, aki a pártból való kizárásokat... És tényleg úgy van, ahogy mondod, hogy az unokáik nem mehetnek ezeknek az embereknek a középiskolába sajnos. Akiket kizártak a pártból, ugye '68 után, azoknak a gyerekei, de esetleg az unokái is nem tanulhatnak.

[02:30:48](#)

Vajda Mihály: Hát nem tudom, hogy jó-e a szám, de állítólag félmillió olyan ember van, akiket eltávolítottak úgy, hogy semmiféle, hát, hogy úgy mondjam, a legalacsonyabb rendű munkák fölött semmiféle munkát nem vállalhatnak, hát ilyen nem történt ebben az országban. Lehet, hogy felakasztották, de ha megúsza, akkor még miniszter is lehetett belőle.

[02:31:09](#)

Varga György: Hát a Déri(?) már akkor publikálhatta a műveit, amikor már börtönben is ült.

[02:31:19](#)

Erdélyi Ágnes: Van-e még valakinek kérdése? Most azt nem zsarolásként, [...] csinálunk majd még egy esetet, amikor ilyen fórum-szerűen még beszélgetünk a kelet-, és nyugat-európai kapcsolatokról(?). [...] egy ilyen esti egy-két héten belül és akkor, mert most hétkor kezdjük(?) a következőt.

[02:31:52](#)

Vajda Mihály: Most elvileg én vállalnám, de hát a gyakorlat az elég nehéz lesz megoldani, hogy mikor jöjjenek.

[02:32:05](#)

Erdélyi Ágnes: Egy hét elejei, a hét első fele.

[02:32:05](#)

Vajda Mihály: Mert most még három hétig minden hétfő este van előadásom és kedden vagyok itt, tanítok itt. Na, most azt, hogy kedd este is...

[felvétel vége]